

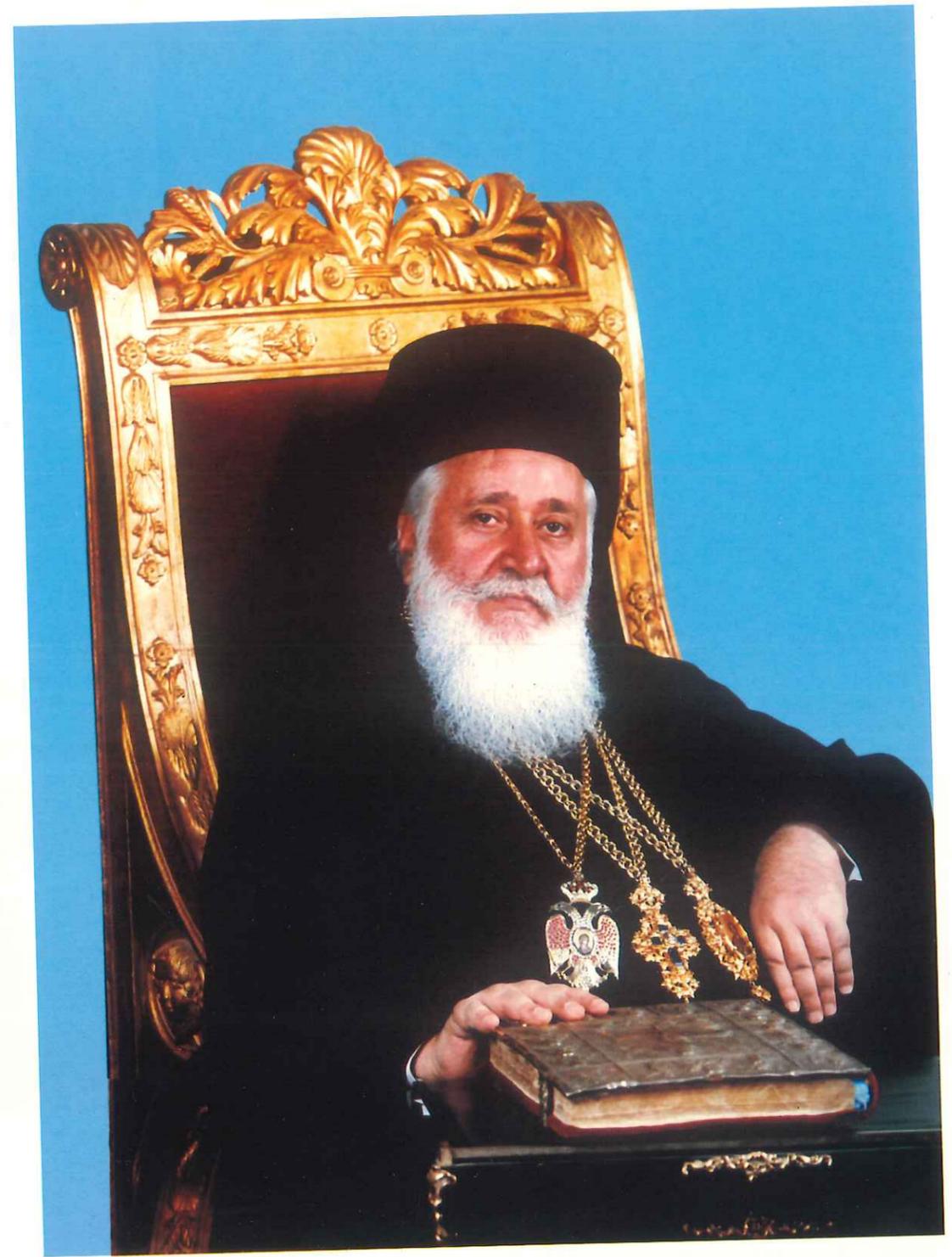
ΑΝΤΙΠΕΛΑΡΓΗΣΙΣ

ΑΝΤΙΠΕΛΑΡΓΗΣΙΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΝ
ΚΥΠΡΟΥ
Κ.Κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΝ
ΕΠΙ ΤΗ
ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΕΤΗΡΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΗΣ
ΑΥΤΟΥ
ΔΙΑΚΟΝΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΝ
ΚΥΠΡΟΥ

Επίσκοπος Φωκίας

51. Β.Δ. Τζωρτζάτος Μητροπολίτης Κίτρους, *Οί Βασικοί Θεσμοί Διοικήσεως τῆς Αυτόκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, ἐν Ἀθήναις, 1974, σσ. 25.

52. Κρατικό Ἀρχεῖο Κύπρου, SA1:422/1914. Βλ. καὶ Β.Δ. Τζωρτζάτος Μητροπολίτης Κίτρους, *Οί Βασικοί Θεσμοί Διοικήσεως τῆς Αυτόκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, σ. 25.

53. *Ὁ Καταστατικός Χάρτης τῆς Ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, Λευκωσία, 1979, σσ. 5-6.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Πρόλογος Πανοσιολογιωτάτου Ἡγουμένου Κύκκου Νικηφόρου</i> ..	9
<i>Παρασκευᾶς Ἀγάθωνος</i>	15
<i>Ἀθανάσιος Ἀ. Ἀγγελόπουλος</i>	41
<i>Σάββας Αγουρίδης</i>	47
<i>Πρωτοπρεσβύτερος Γεώργιος Α. Αντωνίου</i> ..	57
<i>Πέτρος Β. Βασιλειάδης</i>	69
<i>Κωνσταντῖνος Σ. Βλάχος</i>	79
<i>Ἡλίας Βουλγαράκης</i>	99
<i>Χρῆστος Σπ. Βούλγαρης</i>	117
<i>Βασίλειος Ν. Γιαννόπουλος</i>	131

<i>Βασίλειος Γιούλτσης</i>	Κοινωνιολογική προσέγγιση θρησκείας και πολιτισμού	149
<i>Γεώργιος Δ. Δράγας</i>	Ἡ πρόσφατη προσέγγιση τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν – Μιά προσωπική ἀξιολόγηση βάσει τῆς πατερικῆς προοπτικῆς	159
<i>Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου</i>	Τὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν κατὰ τὸν ἅγιον Ἐπιφάνιον	171
<i>Andrija Jakovljević</i>	Byzantine Melodoi-Hymnographers in Machairas MS. A. 4	177
<i>Ἰωάννης Δ. Καραβιδόπουλος</i>	Ἡ ἔννοια τοῦ «κατοπτρίζεσθαι» στὸ στίχο Πρὸς Κορινθίους Β' 3,18	177
<i>Ἀρχιμανδρίτης Βασίλειος Καραγιάννης</i>	Ὁ Μέγας Φώτιος ὡς πρότυπο ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἡγέτη	187
<i>Κωστής Κοκκινόφτας</i>	Ὁ γέροντας Διονύσιος Χρηστίδης (1830-1902)	203
<i>Ἰωάννης Κορναράκης</i>	Μιά περίπτωση πατερικῆς πανουργίας ὡς θεραπευτικὸ ψυχόδραμα	229
<i>Χρῖστος Θ. Κρικῶνης</i>	Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀγωνιστῆς τῆς Ὁρθοδοξίας	245
<i>Archimandrite Serafeim Kykkotis</i>	Heresy and Holy Scripture according to St. Athanasius	261
<i>Παῦλος Κυμίσης</i>	Ψυχιατρική: Τέχνη ἢ Ἐπιστήμη	277
<i>Ἐπίσκοπος Ριούτας Μακάριος</i>	Ἐνα ἀνέκδοτο ἱστορικὸ ἔγγραφο τοῦ Μητροπολίτη Κυρηναίας Κυρίλλου Βασιλείου	283
<i>Γεώργιος Ἰ. Μαντζαρίδης</i>	Ὁ ἐμπειρικός χαρακτήρας τῆς χριστιανικῆς Θεολογίας	287
<i>Μιχαλάκης Ι. Μαραθεύτης</i>	Ἡ θύραθεν καὶ ἡ χριστιανικὴ Παιδαγωγική	297
<i>Γεώργιος Δ. Μαρτζέλος</i>	Θεολογικὸς ἀνιμισμὸς καὶ ὀρθόδοξη πνευματολογία	313

<i>Νίκος Ἀ. Ματσούκας</i>	Οἱ θεοφάνειες στὴν ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς πηγὴ θεοπτείας καὶ θεογνωσίας	323
<i>Πρωτοπρεσβύτερος Γεώργιος Δ. Μεταλληνός</i>	Ἡ βρεταννικὴ ἀρμοστία τῶν Ἰονίων νήσων καὶ ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας	333
<i>Ἀνδρέας Ν. Μιτσιδης</i>	Ὁ Μητροπολίτης Πάφου Πανάρετος Α' ὁ ἅγιος (1767-1790)	345
<i>Ἠλίας Μούτσουλας</i>	Ἡ χριστολογία τῶν ὀμιλιῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν καὶ εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων	351
<i>Μάριος Π. Μπέγζος</i>	Ὁ νομιναλισμὸς στὴ φιλοσοφία τῆς θρησκείας – Ὀντολογικὲς ἀφετηρίες καὶ θεολογικὲς ἀκολουθίες	363
<i>Παναγιώτης Ἰ. Μπούμης</i>	Ἡ δυνατότητα ὑπάρξεως ἐγγάμων ἐπισκόπων σήμερα	375
<i>Χρῖστος Κ. Οικονόμου</i>	Ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ Μάρκος ἐδραιῶνουν τὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου	381
<i>Ἰωάννης Παναγόπουλος</i>	Ὁ θεολογικὸς διάλογος τῶν Ἐκκλησιῶν Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς – Κριτικὴ ἐκτίμηση τῶν ἐπισήμων κειμένων των	391
<i>Ἀνδρέας Ν. Παπαβασιλείου</i>	Ὁ Πατριάρχης Μόσχας Τύχων (1917-1925) καὶ τὸ ἡμερολογιακὸ πρόβλημα	407
<i>Ἀντόνιος Παπαδόπουλος</i>	Ὁ Ἐμμανουὴλ καὶ ἡ μητέρα του κατὰ τὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας.	417
<i>Ἀθανάσιος Ν. Παπαθανασίου</i>	Ἐπερασπιστὲς τῆς γυναίκας – Μαρτυρίες ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη ἱεραποστολή μὲ ἔμφαση σ' αὐτὴν τῆς Ἀλάσκας	433
<i>Ἀρχιμανδρίτης Γεώργιος Παπαχρυσοστόμου</i>	Θετικὲς ἐπιστῆμες καὶ χριστιανισμὸς – Παράγοντες ποὺ διαμορφώνουν τὴ μεταξύ τους σχέση στὶς μέρες μας	447
<i>Παντελῆς Β. Πάσχος</i>	Ἐνας νέος ὕμνογράφος τῆς Ἐκκλησίας μας – Χαράλαμπος Μ. Μπούσιας	465

<i>Γεώργιος Π. Πατρῶνος</i>	Σχίσματα και αίρέσεις στην ἀρχαία Ἐκκλησία	479
<i>Λάμπρος Χρ. Σιάσος</i>	Ρεῖθρα μυστικά τῆς κτίσεως – Μεταοικολογική προσέγγιση και ὁμολογία	499
<i>Konstantinos Skouteris</i>	The Therapeutae of Philo and the Monks as Therapeutae according to Pseudo-Dionysius	521
<i>Θεοχάρης Ἐ. Σχίζας</i>	Ἄναφορὰ εἰς τὰς Ἀκολουθίας τὰς ψαλλομένας ἐν Κύπρῳ	527
<i>Χρήστος Α. Τερέζης</i>	Ἡ ἐννοια «αυθυπόστατον» στο χριστιανό στοχαστή Νικόλαο Μεθώνης	549
<i>Λουκᾶς Χ. Φίλης</i>	Ἡ Πεντηκοστή κατὰ τὸ Πράξεων 2,1	557
<i>Ἰωάννης Μ. Φουντούλης</i>	Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν λειτουργικῶν κειμένων	569
<i>Σταῦρος Σ. Φωτίου</i>	Ὁ γάμος τῆς Κανᾶ: Τὸ θαῦμα τῆς ἀγάπης	585
<i>Νίκος Χριστοδούλου</i>	Προσπάθειες διακανονισμοῦ τοῦ καθεστώτος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀγγλοκρατίας	593

Ο ΜΕΓΑΣ ΦΩΤΙΟΣ ΩΣ ΠΡΟΤΥΠΟ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΗΓΕΤΗ

Ἀρχιμανδρίτης Βασίλειος Καραγιάννης

Μέγας Φώτιος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη περί τὸ 820 ἀπὸ γονεῖς πλουσίους, οἱ ὅποιοι κατεῖχαν ὑψηλὰ ἐκκλησιαστικά καὶ πολιτικά ἀξιώματα στὴν πρωτεύουσα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ πατέρας του ἦταν ἀδελφὸς τοῦ πατριάρχου Ταρασίου (784-806), τῆς πλέον σημαντικῆς ἐκκλησιαστικῆς προσωπικότητος τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἡ οἰκογένεια μάλιστα, ιδιαίτερα δὲ ὁ πατέρας τοῦ Φωτίου, διώχθηκε ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους ἔνεκα τῶν εἰκονοφίλων πεποιθήσεών του καὶ ἔνεκα τῆς εἰκονοφίλου ἐπιρροῆς, ποὺ ἀσκοῦσε στὸ Παλάτι. Ὁ Φώτιος ἐξ ἀγχιστείας ἦταν ἐπίσης συγγενῆς μετὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ οἰκογένεια, διότι ὁ ἀδελφὸς τῆς μητέρας του Σέργιος εἶχε ὡς σύζυγο τὴν Εἰρήνη, ἀδελφὴ τῆς βασιλομήτορος Θεοδώρας καὶ τοῦ καίσαρα Βάρδα, θεοῦ τοῦ αὐτο-

κράτορα Μιχαὴλ τοῦ Γ' (842-867). Ὡς ἡμερομηνία ἐπίσημης λήξεως τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων θεωρεῖται τὸ ἔτος 843, ὅταν δηλαδὴ ὁ Φώτιος ἦταν κατὰ τι μεγαλύτερος τῶν εἴκοσι ἐτῶν. Ὅμως καὶ μετὰ τὴν ἡμερομηνία αὐτή, ἀκόμη καὶ ἐπὶ πατριαρχίας τοῦ Φωτίου, ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία διέρχονταν δύσκολη περίοδο, ἀφ' ἑνὸς μὲν λόγῳ τῆς πνευματικῆς καταπτώσεως, τὴν ὁποία προκάλεσε ἡ εἰκονομαχία, ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τοῦ ὅτι πολλοὶ εἰκονομάχοι κατεῖχαν ἀκόμη καίριες πολιτικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς θέσεις, καὶ ἐπηρέαζαν δυσμενῶς τὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν πνευματικὴ, ἐκκλησιαστικὴ ἢ κοινωνικὴ ἀναβάθμιση.¹

Μετὰ τὴν ὀριστικὴ ἐπικράτηση τῆς εἰκονοφίλου πολιτικῆς (843) ἡ οἰκογένεια τοῦ Φωτίου ἐπανέκτησε τὴν ἐπιρροή της στὸ Παλάτι, ὁ δὲ Φώτιος ἐγίνε ἀρχιγραμματέας (πρωτοασηκρητῆς) τοῦ αὐτοκράτορα, ὑπουργοῦ, τὸ ὁποῖο συνεπαγόταν καὶ τὸν ἐπίτιμο βαθμὸ τοῦ «πρωτοσπαθαρίου», δηλαδὴ τοῦ ἀξιοματικοῦ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Παλατιοῦ. Ἄλλωστε μετὰ αὐτὴ τὴν ιδιότητα ἐκτελοῦσε διάφορες διπλωματικὲς ἀποστολές. Κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ λειτουργοῦσαν στὴν πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας, καθαρῶς θρησκευτικοῦ χαρακτήρα, δύο μεγάλα ἐκπαιδευτικὰ κέντρα, τὸ τῆς Μονῆς Στουδίου καὶ ἡ πατριαρχικὴ Σχολὴ στὸ Ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ὁ Βάρδας, ἐπίτροπος τοῦ ἀνή-

λικου αυτοκράτορα Μιχαήλ του Γ', ίδρυσε στα ανάκτορα την πανεπιστημιακή Σχολή της Μαγναύρας, και αναδιοργάνωσε το διδακτικό πρόγραμμα με κύριο σκοπό την κατάρτιση στελεχών για την ανάληψη διοικητικών θέσεων της αυτοκρατορίας. Η λειτουργία της Σχολής της Μαγναύρας πρέπει να ενταχθεί στα πλαίσια των προσπαθειών της Πολιτείας, σε συνεργασία πλέον και με την Έκκλησία, για την πνευματική αναγέννηση μετά την εικονομαχία. Ο Φώτιος, ο οποίος διακρινόταν για την ευρεία θεολογική, φιλοσοφική, επιστημονική και εγκύκλια παιδεία του, ήταν μεταξύ των πρώτων, που κλήθηκαν να διδάξουν στη Σχολή αυτή.

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΦΩΤΙΟΥ (857-867)

Ο Φώτιος κατά την επιστροφή του από εμπιστευτική αποστολή στη Βαγδάτη, όπου είχε διαχειρισθεί διάφορα προβλήματα της αυτοκρατορίας, ως εκπρόσωπος του αυτοκράτορα προς το χαλίφη των Αράβων Μουταβακίλ (857-861), δέχθηκε την πρόταση να διαδεχθεί τον πατριάρχη Ίγνατίο (847-857 και 867-877), ο οποίος περιέπεσε σε δυσμένεια, και εξαναγκάστηκε από το Βάρδα και τον αυτοκράτορα Μιχαήλ σε παραίτηση.² Ο Φώτιος αρχικά απέρριψε με επιμονή την πρόταση, όμως έπειτα από τις ισχυρές πιέσεις του αυτοκράτορα, των συμβούλων του, καθώς και των ισχυρών παραγόντων των ανακτόρων, υποχώρησε από την αρχική του άρνηση, και αποδέχθηκε την πιεστική πρόταση να εκλεγεί πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.³ Έγινε έτσι η περίφημη «*ἀθρόον*» άνοδος του Φωτίου στον πατριαρχικό Θρόνο στις 25 Δεκεμβρίου 857.⁴ Η εκθρόνιση του Ίγνατίου από τον πατριαρχικό Θρόνο και η «*ἀθρόον*» άνοδος του Φωτίου σε αυτόν είναι δύο γεγονότα, τα οποία διεδραμάτισαν ουσιαστικό ρόλο κατά την περιπετειώδη περίοδο της πατριαρχίας του Φωτίου. Μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν υπό των αντιπάλων του ιγνατιανών ή και των κατά καιρούς παπών Ρώμης, για να θέσουν υπό αμφισβήτηση την κανονικότητα της εκλογής του Φωτίου στον πατριαρχικό Θρόνο. Βεβαίως, όπως θα διαπιστωθεί, οι πραγματικοί λόγοι αμφισβήτησεως της κανονικότητας κατοχής του πατριαρχικού Θρόνου υπό του Φωτίου ήσαν άλλοι. Για μὲν τους ιγνατιανούς ή απώλεια επιρροής επί της αυτοκρατορικής εκκλησιαστικής πολιτικής και της δυνατότητας έλέγχου της Έκκλησίας, ή οποία έγινε σαφέστερη με την απομάκρυνση των φανατικών ιγνατιανών από τις καιρίες θέσεις, για δὲ τους πάπες ή απώλεια της δυνατότητας ανακτήσεως της δικαιοδοσίας τους στο Ανατολικό Ίλλυρικό και στη Νότια Ίταλία, την οποία ο εικονομάχος αυτοκράτορας Λέων Γ' ο Ίσαυρος προσάρτησε στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (732-733).

Η πρώτη περίοδος πατριαρχίας του Μεγάλου Φωτίου διήρκεσε από το 857 ως το 867. Λόγω των πολιτικών και των εκκλησιαστικών δυσχερειών το καθιερωμένο Ειρηνικό Γράμμα του πατριάρχη Φωτίου προς τον πάπα Νικόλαο Α' για την εκλογή και χειροτονία του Φωτίου στο αξίωμα του πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως γράφηκε καθυστερημένα και έφθασε στη Ρώμη μόλις το έτος 860. Κατά το διάστημα όμως τουτο οι ιγνατιανοί αντίπαλοι⁵ του Φωτίου έφθασαν στη Ρώμη και διέβαλαν την κανονικότητα της εκλογής του Φωτίου, ζήτησαν δὲ την αποκατάσταση του Ίγνατίου στον πατριαρχικό Θρόνο. Ο πάπας Νικόλαος απάντησε προς τον αυτοκράτορα, εκφράζοντας τὴ δυσφορία του για τὸν τρόπο, με τὸν ὁποῖο εκθρονίσθηκε ὁ Ίγνατίος, και τὴν εκπληξή του για τὴν εκλογή και τὴν «*ἀθρόον*» προαγωγή στο ανώτατο εκκλησιαστικό αξίωμα του Φωτίου. Για καλύτερη ενημέρωση απέστειλε δύο αντιπροσώπους του στην Κωνσταντινούπολη (τὸν ἐπίσκοπο Πόρτο Ροδοάλδο και τὸν ἐπίσκοπο Ἀνάγνης Ζαχαρία), γιατί, ὅπως ισχυριζόταν στην ἐπιστολή του προς τὸν αυτοκράτορα Μιχαήλ, ή απομάκρυνση του Ίγνατίου και ή αναθίβαση του Φωτίου

στον πατριαρχικό Θρόνο έγιναν «*ἀνευ γνώμης του Ρωμαίου ποντίφηκα*» (*sine Romani pontificis consultu*).

Με τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ πάπας Νικόλαος προέβαλε τις γνωστὲς αξιώσεις του Θρόνου τῆς Ρώμης περὶ του παπικοῦ πρωτείου, χρησιμοποιώντας τὴν ἀντίδραση τῶν ιγνατιανῶν και κρίνοντας ὡς ἀντικανονική τὴν ἐκλογή του Φωτίου. Τὰ γεγονότα αὐτὰ κατὰ τὴν ἀντίληψή του σχημάτιζαν φάκελο «*ἐκκλήτου*». Τὸ ἔτος 861 συνήλθε στὴν Κωνσταντινούπολη, στὸ ναὸ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, ή ἀποκληθεῖσα «*Πρωτοδευτέρα*» σύνοδος, στὴν ὁποία ἔλαβαν μέρος και οἱ δύο παπικοὶ ἀπεσταλμένοι. Η σύνοδος ἐξέτασε ἐκ νέου τὴν ὑπόθεση Ίγνατίου για τὴν ἐνημέρωση τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων και ἐπιβεβαίωσε, τόσο τὴν ὀρθότητα καθαιρέσεως του Ίγνατίου, ὅσο και τὴν κανονικότητα τῆς ἐκλογῆς του Φωτίου.⁶ Ο πατριάρχης Φώτιος ἀρνήθηκε στοὺς παπικοὺς ἀντιπροσώπους ὁποιαδήποτε πρόταση για τὴν ἀναθεώρηση τῆς κρίσεως του Ίγνατίου, και ἐπέμεινε στὸν ἀπλὸ ἐνημερωτικὸ χαρακτήρα τῆς συνοδικῆς διαδικασίας. Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι συνειδητοποίησαν πλήρως τις ἀντικειμενικὲς διαστάσεις του θέματος, και δὲν ἀντιμετώπισαν ἰδιαίτερες δυσχέρειες, για νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν κανονικότητα ὄλων τῶν πράξεων. Ἐν τούτοις ὁ πάπας Νικόλαος ἀρνήθηκε νὰ δεχθῆ τις ἀποφάσεις τῆς Πρωτοδευτέρας συνόδου (861)⁷, και σὲ σύνοδο του Λατερανοῦ τὸν Αὐγουστο του 863 καθαίρεσε τὸ Φώτιο και τοὺς ἐκπροσώπους του στὴ σύνοδο, και ἀναγνώρισε ὡς κανονικὸ πατριάρχη τὸν Ίγνατίο. Οἱ βασικὲς κατηγορίες, στὶς ὁποῖες βασίσθηκε ή καθαίρεση του πατριάρχη Φωτίου, ἦσαν οἱ ἀκόλουθες: α) Ὁ Θρόνος, για τὸν ὁποῖο ἐξελέγη, δὲν εἶχε κανονικῶς κενωθῆ, και β) ή ἐκλογή και ή «*ἀθρόον*» χειροτονία ἀπὸ τὴν τάξη τῶν λαϊκῶν ἀπαγορεύεται ἀπὸ τοὺς κανόνες (10ος κανόνας τῆς Σαρδικῆς, 343). Στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ή παπικὴ ἀπόφαση ἐγινε δεκτὴ με ψυχραιμία και παραδειγματικὴ σιωπή, ή ὁποία για τὸν πάπα σήμαινε περιφρόνηση τῆς ἀποφάσεώς του. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἐκφράζεται στὴ λεγόμενη «*ἀπολογητικὴ*» Ἐπιστολή του Φωτίου, ή ὁποία εἶναι ὑπόδειγμα ἐκκλησιαστικῆς εὐθύνης. Δύο ἔτη ἀργότερα ὁ αυτοκράτορας Μιχαήλ ἀπάντησε στὸν πάπα Νικόλαο (ή ἐπιστολή αὐτὴ δὲ σώθηκε), ὁ ὁποῖος σὲ ἄλλη ἐπιστολή του μιλοῦσε με λόγους ταπεινωτικούς, ὄχι μόνο για τὸν αυτοκράτορα και τὸν πατριάρχη Φώτιο, ἀλλὰ και για τὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὡστόσο τὸ ἔτος 865 ἀνεφύη τὸ βουλγαρικὸ ζήτημα. Ὁ Βούλγαρος δηλαδὴ ἡγεμόνας Βόγορις, ὁ ὁποῖος ἐγινε χριστιανὸς και ἔλαβε τὸ ὄνομα του ἀναδόχου του αυτοκράτορα Μιχαήλ κατὰ τὴ βάπτισή του, ζήτησε ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως τὴν ἀνακήρυξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Βουλγαρίας. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ αἴτημά του δὲν ἱκανοποιήθηκε, κατέφυγε στὸν Ρώμης Νικόλαο και στοὺς Φράγκους. Ὁ Νικόλαος ἐπίσης δὲν ἱκανοποίησε τὸ αἴτημα του Βούλγαρου ἡγεμόνα, θεώρησε ὅμως κατάλληλη τὴν εὐκαιρία προβολῆς τῶν δικαιοδοσιακῶν του ἐπιδιώξεων στὴ Βουλγαρία. Ἀπέστειλε προς τοῦτο ἱεραποστόλους, για νὰ διαδώσουν τὸ Χριστιανισμό στὴ χώρα αὐτὴ. Οἱ Βυζαντινοὶ ἱεραπόστολοι και ὁ κλῆρος, που δροῦσαν ἤδη στὴ χώρα, διώχθηκαν, και ἄρχισε δυσφήμιση τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως και τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Οἱ δυτικοὶ ἱεραπόστολοι ἄρχισαν νὰ εἰσάγουν τὰ ἐκκλησιαστικά, λειτουργικά και ἄλλα ἔθιμα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Βασικὰ ὅμως εἰσήγαγαν στὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως τὴν προσθήκη τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἐκπορεύσεως του Ἁγίου Πνεύματος και ἐκ του Υἱοῦ (Filioque). Η στάση τῶν Δυτικῶν ἱεραποστόλων, και ἰδιαίτερα ή προσθήκη αὐτῆ, ἔθιξαν πολὺ περισσότερο τὴν εὐαισθησία του πατριάρχη Φωτίου. Θεωροῦσε ὡς ἀνεπίτρεπτη τὴν παραχάραξη τῆς πίστεως, ὅπως αὐτὴ ὀρί-

σθηκε από τις Οικουμενικές συνόδους, γι' αυτό ανέλαβε συγκεκριμένες πρωτοβουλίες.

Ο πατριάρχης Φώτιος με Έγκύκλιο Γράμμα του ενημέρωσε σχετικώς τους Πατριάρχες της Ανατολής, και τους καλούσε να αποστείλουν εκπροσώπους στη σύνοδο, ή οποία θα συνήρχετο στην Κωνσταντινούπολη. Πράγματι ή σύνοδος συνήλθε τον Ίούλιο-Αύγουστο του έτους 867, και καθαίρεσε τον πάπα Νικόλαο, επειδή «είσεπήδησε» στη δικαιοδοσία ξένης Έκκλησίας, ενώ καταδίκασε την αίρετική διδασκαλία των Δυτικών ιεραποστόλων στη Βουλγαρία. Έν τούτοις οί πολιτικές αλλαγές, που έπακολούθησαν άμέσως μετά τις εργασίες της συνόδου (23/24 Σεπτεμβρίου 867), άλλαξαν συγχρόνως και τη ροή των εκκλησιαστικών πραγμάτων και εξέλιξεων. Ο Βασίλειος ο Μακεδόνας δολοφόνησε τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' (867) και κατέλαβε τον αυτοκρατορικό θρόνο, άμέσως δέ μετά την ανάδειξή του σε αυτοκράτορα εκθρόνισε τον πατριάρχη Φώτιο και επανέφερε στον πατριαρχικό Θρόνο τον Ίγνάτιο (867-877). Έν τῷ μεταξύ και στη Δύση ο πάπας Νικόλαος απέθανε. Τόν διαδέχθηκε ο πάπας Άδριανός ο Β' (13 Νοεμβρίου 867).

Το έτος 869 συνήλθε με εὐθαίρετη πρωτοβουλία του νέου αυτοκράτορα Βασιλείου Α' αντικανονική σύνοδος στο ναό της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, ή οποία καταδίκασε και άφόρισε τον πατριάρχη Φώτιο και τους όπαδούς του, ο δέ Φώτιος εξορίστηκε.⁸ Τό βουλγαρικό ζήτημα όμως έλαβε νέα τροπή. Ο Βούλγαρος ήγεμόνας Βόγορις, ο όποιος μέχρι τότε δέν είχε λάβει ίκανοποιητική άπάντηση από τον παπικό θρόνο στο αίτημά του για την ίδρυση Πατριαρχείου και για την εγκατάσταση ανεξάρτητης ιεραρχίας στη Βουλγαρία, στράφηκε και πάλι προς την Έκκλησία Κωνσταντινουπόλεως. Κατά τη διάρκεια των εργασιών της συνόδου (869-870) εκπρόσωποι του Βούλγαρου ήγεμόνα έφθασαν στην Κωνσταντινούπολη με τό αίτημα να λυθή τό βουλγαρικό εκκλησιαστικό ζήτημα. Παρά τό γεγονός ότι οί παπικοί αντιπρόσωποι στη σύνοδο προσπάθησαν να άποδείξουν και να έδραιώσουν τη διοικητική δικαιοδοσία του Θρόνου της Ρώμης στη Βουλγαρία, ο πατριάρχης Ίγνάτιος παρεξέκλινε τό σκόπελο, λέγοντας ότι τοῦτο είναι πρόβλημα, που θα πρέπει να τό λύση ο βασιλεύς. Στη συνέχεια ο αυτοκράτορας και ο πατριάρχης άκολούθησαν την πολιτική, που είχε ήδη χαράξει ο έκπτωτος πατριάρχης Φώτιος, άποστέλλοντας μάλιστα αρχιεπίσκοπο στη Βουλγαρία τον Έλληνα ιεράρχη Ίωσήφ με πολλούς κληρικούς, ενώ οί Δυτικοί άπομακρύνθηκαν από τις βουλγαρικές άρχές.⁹

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΦΩΤΙΟΥ (877-886)

Η άπομάκρυνση του Μεγάλου Φωτίου από τον πατριαρχικό Θρόνο δέν όφειλόταν βεβαίως σε οποιαδήποτε αντίληψη περι αντικανονικής κατοχής του πατριαρχικού Θρόνου, αλλά σε ποικίλους άλλους, πολιτικούς κυρίως, λόγους: α) Ο πατριάρχης Φώτιος έθεωρείτο από τό νέο αυτοκράτορα ως ο κύριος έκφραστής της πολιτικής του καίσαρα Βάρδα και του αυτοκράτορα Μιχαήλ, άρα αντίπαλος του Βασιλείου, ο όποιος θέλησε να έδραιώσει την αυτοκρατορική του έξουσία, στηριζόμενος στους όπαδούς του Ίγνατίου, έφ' όσον a priori πίστευε ότι θα έχει αντιπάλους τους όπαδούς του Φωτίου. β) Επιθυμούσε ίσως με την εκθρόνιση του Φωτίου να άποκαταστήσει τις κλονισμένες σχέσεις μεταξύ Ρώμης και Κωνσταντινουπόλεως. Ωστόσο ο Βασίλειος, πιεζόμενος από τα συσσωρευμένα προβλήματα, μετέβαλε τη δυσμενή στάση του άπέναντι στο Φώτιο, γιατί διέκρινε ίσως ότι ή μοναστική πνευματικότητα του Ίγνατίου δέν μπορούσε να λύση τα άνυπέρβλητα διοικητικά-προβλήματα προς τό συμφέρον του Κράτους και της Έκκλησίας.¹⁰ Για τό λόγο αυτό ανακάλεσε τό Φώτιο από την έξορία, και του επέτρεψε να αναλάβη εκ νέου τη διδασκαλία στη σχολή της Μαγναύ-

ρας, του άνέθεσε δέ και τη μόρφωση των τέκνων του. Ο Βασίλειος θέλησε να χρησιμοποιήση κατά τον τρόπο αυτό τό Φώτιο ως σύμβουλο του Ίγνατίου για τα ζωτικά θέματα της Έκκλησίας. Πράγματι επήλθε τελικά συμφιλίωση μεταξύ Ίγνατίου και Φωτίου, τρεις δέ ήμέρες μετά τό θάνατο του Ίγνατίου (26 Οκτωβρίου 877) ο Φώτιος τον διαδέχθηκε για δεύτερη φορά στον πατριαρχικό Θρόνο.

Η αυτοδίκαιη επιστροφή του Φωτίου στον πατριαρχικό Θρόνο επικυρώθηκε και από τη σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως (879-880), στην όποία έλαβαν μέρος 383 περίπου επίσκοποι, μεταξύ των όποιων, τόσο οί αντιπρόσωποι των Ανατολικών Πατριαρχείων, καθώς επίσης και ο πρεσβύτερος καρδινάλιος Πέτρος, ως αντιπρόσωπος του συνετού πάπα Ίωάννου Η'. Ο πάπας έπωφελήθηκε από την ευκαιρία και απέστειλε με τον αντιπρόσωπό του επιστολές προς τη σύνοδο, προς τον πατριάρχη Φώτιο και προς τον αυτοκράτορα, με τις όποιες προέβαλλε εκ νέου τις διοικητικές αξιώσεις του στο Ανατολικό Ίλλυρικό και στη Βουλγαρία, τονίζοντας συγχρόνως και τό παπικό πρωτείο. Απαιτούσε από τον πατριάρχη Φώτιο να ζητήσει συγγνώμη για την προηγούμενη διαγωγή του έναντι του παπικού Θρόνου και για την επιστροφή του στον πατριαρχικό θρόνο χωρίς την καθιερωμένη ενημέρωση του πάπα και των άλλων πατριαρχείων της Ανατολής. Τα σημεία όμως αυτά παρακάμφθηκαν με διπλωματικό τρόπο, και οί αντιπρόσωποι των ανατολικών Πατριαρχείων επαναβεβαίωσαν τα ίσα πρεσβεΐα τιμής μεταξύ των Θρόνων Κωνσταντινουπόλεως και Ρώμης, σύμφωνα και προς τον 28ο κανόνα της Δ' Οικουμενικής συνόδου. Η σύνοδος με αξίωση του Φωτίου άποκήρυξε την επί Ίγνατίου παπόφιλη σύνοδο του 869, άναγνώρισε ως κανονικό πατριάρχη τό Φώτιο και συναρίθμησε την Ζ' Οικουμενική σύνοδο μετά των άλλων έξι Οικουμενικών συνόδων.

Τό ζήτημα λοιπόν, τό όποιο συντάραξε τις σχέσεις των Έκκλησιών Ρώμης και Κωνσταντινουπόλεως, ήταν βασικώς ζήτημα κανονικής τάξεως. Τοῦτο εξάγεται και από τον πρώτο κανόνα της συνόδου αυτής (879-880), ο όποιος όρίζει ότι κληρικοί, λαϊκοί ή επίσκοποι, οί όποιοι καθαιρέθηκαν από τον πάπα Ίωάννη, όφείλουν να θεωρούνται καθηρημένοι και από τον πατριάρχη Φώτιο και τανάπαλιν. Σε δύο άλλες συνεδρίες ή σύνοδος καταδίκασε κάθε αλλοίωση του κειμένου του Συμβόλου της πίστεως με οποιαδήποτε προσθήκη ή άφαίρεση σε αυτό, και τοῦτο ως έμμεση αναφορά στην προσθήκη του Filioque υπό των Δυτικών στο σύμβολο Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως.¹¹ Τις άποφάσεις της συνόδου υπέγραψε και ο παπικός αντιπρόσωπος. Οί σχέσεις όμως των Έκκλησιών Ρώμης και Κωνσταντινουπόλεως δέν άποκαταστάθηκαν πλήρως, γιατί οί κατά καιρούς πάπες άποδέχονταν τις άποφάσεις μιās συνόδου, με τις όποιες καταδικαζόταν ο πατριάρχης Φώτιος, ή άπέρριπταν τις άποφάσεις άλλης, με τις όποιες άποκαθίστατο, για να μειώσουν προφανώς τό κύρος του πατριάρχη και της Έκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ή για να πετύχουν την ίκανοποίηση των διοικητικών διεκδικήσεων του παπικού θρόνου. Την πολιτική αυτή άκολούθησαν με ήπιώτερο πνεύμα και οί πάπες Ίωάννης ο Η', Μαρϋνος και Στέφανος ο Ε'. Ο τελευταίος μάλιστα έστειλε και επιστολή προς τον αυτοκράτορα Βασίλειο τό Μακεδόνα, στην όποία έκφραζόταν με δυσμένεια έναντίον του Φωτίου.¹² Έν τούτοις ή κοινωνία των Έκκλησιών Ανατολής και Δύσεως δέ διακόπηκε με νέο σχίσμα. Ο νέος αυτοκράτορας Λέων Στ' ο Σοφός (886-912), ο όποιος ανέλαβε έν τῷ μεταξύ την αυτοκρατορία, ύποχρέωσε τον πατριάρχη Φώτιο σε παραίτηση (886). Κατά την επικρατήσασα παράδοση ο Μέγας Φώτιος απέθανε την 6η Φεβρουαρίου 891 στην έξορία, γι' αυτό δέν έχουμε καμμία πληροφορία για τα τελευταία

χρόνια τῆς ζωῆς του. Στις 6 Φεβρουαρίου εορτάζεται ἡ μνήμη τοῦ Μεγάλου Φωτίου ὡς ἀγίου τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Ο ΜΕΓΑΣ ΦΩΤΙΟΣ ΚΑΘ' ΕΑΥΤΟΝ

Ἡ σύντομη ἀναδρομή στὴν περίοδο τῆς πατριαρχίας τοῦ Μεγάλου Φωτίου κατέδειξε τὶς ἀντικειμενικὲς ἱστορικὲς προϋποθέσεις, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκαλεῖτο νὰ δραστηριοποιηθῆ ὁ πατριάρχης Φώτιος. Ὡς χαρισματικὴ προσωπικότητα πολιτικοῦ, ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἡγέτη, ἐπωμίσθηκε τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀναβάθμιση τοῦ ρόλου τῆς Ἐκκλησίας, γιὰ τὴ διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, γιὰ τὴν περιφρούρηση τῶν κανονικῶν δικαίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἐντὸς πάντοτε τῶν πλαισίων τῶν κανονικῶν ρυθμίσεων τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, καὶ γιὰ τὴ διαφύλαξη ἀνοθεύτου τοῦ περιεχομένου τῆς παραδοσιακῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ὅπως αὐτὴ διατυπώθηκε ἀπὸ τὶς Οἰκουμενικὲς συνόδους. Κατὰ τὶς πληροφορίες τοῦ ἀντιπάλου του, καὶ βιογράφου τοῦ πατριάρχη Ἰγνατίου, τοῦ Νικήτα τοῦ Παφλαγόνοιο: «Ἦν δὲ οὗτος ὁ Φώτιος οὐ τῶν ἀγενῶν τε καὶ ἀνωνύμων, ἀλλὰ καὶ τῶν εὐγενῶν κατὰ σάρκα καὶ περιφανῶν σοφία τε κοσμικὴ καὶ συνέσει τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ στρεφόμενων εὐδοκιμώτατος πάντων ἐνομιζέτο. Γραμματικῆς τε μὲν γὰρ καὶ ποιήσεως, ῥητορικῆς τε καὶ φιλοσοφίας καὶ δὴ ἰατρικῆς καὶ πάσης ὀλίγου δεῖν ἐπιστήμης τῶν θύραθεν. Τοιοῦτον ἑαυτῷ τὸ περιόν (=ἡ ὑπεροχὴ), ὡς μὴ μόνον σχεδὸν φάναι τῶν κατὰ τὴν αὐτοῦ γενεὰν διενεγκεῖν, ἤδη δὲ καὶ πρὸς τοὺς παλαιούς αὐτοῦ διαμιλλᾶσθαι. Πάντα γὰρ συνέτρεχεν αὐτῷ, ἡ ἐπιτηδειότης τῆς φύσεως, ἡ σπουδὴ, ὁ πλοῦτος, δι' ὃν καὶ βίβλος ἐπ' αὐτὸν ἔρρει πᾶσα». ¹³ Δὲν ἔχουμε βεβαίως ἐπαρκεῖς πληροφορίες περὶ τῶν σπουδῶν τοῦ Μεγάλου Φωτίου, μπορούμε ὅμως ἀπὸ τὴ γενικώτερη παιδεία του νὰ ὑποθέσουμε ὅτι λόγῳ τῆς εὐγενοῦς καταγωγῆς του καὶ τῆς οἰκονομικῆς του ἀνέσεως ἔτυχε λαμπρᾶς πράγματι μορφώσεως, ἡ ὁποία βεβαίως συνδύασθηκε καὶ μὲ τὴ μεγάλη ἔφεσή του πρὸς γνώση. Αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι φανερὸ καὶ στὰ πολυάριθμα συγγράμματά του, τὰ ὁποία φανερώνουν τὴν πολυπλευρὴ μόρφωσή του, ἀναγνωρίζεται δὲ ἀκόμα καὶ ἀπὸ τοὺς ἀντίπαλους του. Οἱ ἀρετὲς αὐτές, φυσικὲς καὶ ἐπίκτητες, ἐπέπρωτο νὰ διαδραματίσουν καθοριστικὸ ρόλο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πατριαρχικῆς του σταδιοδρομίας, συνδυαζόμενες βέβαια καὶ μὲ τὴν ἐμπειρία του στὰ πολιτικὰ πράγματα, τὴν ὁποία ἀπέκτησε λόγῳ τῆς τριβῆς του μὲ τὶς αὐτοκρατορικὲς ὑπηρεσίες.

Ὁ πνευματικὸς κύκλος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου μορφώθηκε καὶ ὠρίμασε ὁ Φώτιος, διαφορετικὸς ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ πατριάρχη Ἰγνατίου, ἀνοιξε πρᾶγματι νέους ὁρίζοντες, ὄχι μόνον γιὰ τὸν προσωπικὸ προσανατολισμό, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ χριστιανικὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Φώτιος εἶχε ἐντρυφήσει στοὺς κλασσικοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς, ἀλλ' ἐπίσης καὶ στοὺς μεγάλους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Θαύμαζε καὶ χρησιμοποιοῦσε ὡς πρότυπο τῆς σκέψεως καὶ τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου τὸ Μέγα Βασίλειο καὶ τὸν Ἰωάννη τὸ Χρυσόστομο, τοὺς ὁποίους καὶ ἀκολουθοῦσε, τόσο στὴν ἐξωτερικὴ μορφή τοῦ προφορικοῦ ἢ τοῦ γραπτοῦ του λόγου, ὅσο καὶ στὸν τρόπο χρήσεως τῶν κλασσικῶν συγγραφέων, ἀλλὰ κυρίως στὴν καθαρότητα σκέψεως καὶ ἐκφράσεως. Ἡ ἄσκηση τοῦ καθηγητικοῦ λειτουργήματος τὸν βοήθησε νὰ ἀναπτύξῃ τὶς ἀρετὲς τοῦ προφορικοῦ λόγου καὶ τῆς διδασκαλίας, λόγῳ δὲ τῆς ἄρτιας φιλολογικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς του παιδείας καὶ τῆς σπουδαίας φιλοσοφικῆς του καταρτίσεως, κυρίως δὲ στὸν ἀριστοτελισμό, δημιουργήθηκε γύρω του ἕνας εὐρύτατος κύκλος διανοουμένων. Ἴσως ἡ ὑποστήριξη τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ὑπὸ τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ κύκλου τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων μέσα στὸ Παλάτι νὰ

εἶχε ἤδη δημιουργήσει ἀντιθέσεις μετὰ τῶν δύο ἄλλων παραδοσιακῶν πνευματικῶν κέντρων, τοῦ Στουδίου καὶ τοῦ Πατριαρχείου, τὸ δὲ γεγονὸς αὐτὸ κατέστη καὶ τὸ ἔναυσμα τῆς πολεμικῆς τῶν ἰγνατιανῶν ἐναντίον τοῦ Φωτίου, ὅταν αὐτὸς ἀναδείχθηκε πατριάρχης. Οἱ μοναστικοὶ κύκλοι ἔβλεπαν μὲ πολλὴ δυσπιστία καὶ ἐπιφύλαξη κάθε εἶδους πνευματικὴ ἀναγέννηση, πὺ κατὰ τὴν κρίση τους ἀποτελοῦσε νεωτερισμὸ καὶ ἀπειλή γιὰ ἐγκατάλειψη τῆς παραδοσιακῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολογραφία καὶ τὶς ὁμιλίαις του ἐπιβεβαιώνεται ἡ κλασσικὴ του παιδεία, μὲ τὴν ὁποία ἀρχίζει μίαν νέα περίοδο τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων, ἀφοῦ εἰσάγεται μίαν νέα μορφή λόγου καὶ σκέψεως.

Ὁ Φώτιος ἦταν λοιπὸν βαθὺς γνώστης τῶν Γραφῶν καὶ τῆς πατερικῆς γραμματείας, στὰ συγγράμματά του δὲ ἐπιτυγχάνει νὰ ἐκφράσῃ τὴ χριστιανικὴ σκέψη, χρησιμοποιῶντας τὸν ἑλληνικὸ λόγον μὲ καθαρότητα καὶ ἄψογη δεξιότητά. Παρὰ τὴ γνώμη ὅτι ἦταν ἀμετακίνητος στὶς προσωπικὲς του θέσεις καὶ πεποιθήσεις, μίαν εἰκόνα, πὺ διαμορφώθηκε ἀπὸ δυτικὸς κυρίως συγγραφεῖς, ὁ Φώτιος ἦταν ὡς χαρακτηῖρας πολὺ συνετὸς καὶ μετριοπαθῆς. Πρέπει ὅμως νὰ διακρίνουμε δύο πράγματα, ἢτοι ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ Φώτιο καὶ τὰ προσωπικά του ζητήματα, τὰ ὁποία ἀντιμετωπίζει πάντοτε μὲ νηφαλιότητα καὶ χωρὶς ἐμπάθεια, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ ζητήματα, πὺ ἄπτονται τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, γιὰ τὰ ὁποία λαμβάνει θέση σταθερὰ καὶ ἀμετακίνητη πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Ἐκκλησίας. Στὴν ἀπαντητικὴ Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πάπα Νικόλαο Α' γράφει τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικά: «Ἀγάπης μὲν ὡς ἀληθῶς οὐδὲν κτήμα σεμνότερον, οὐδὲ τιμιώτερον, καὶ ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις ἀνωμολόγηται, καὶ τοῖς θείοις λόγοις ἐπιμαρτύρεται (πρβλ. Ἰωάνν. 13,34-36 καὶ 15,12). Δι' αὐτῆς γὰρ τὰ διεστῶτα συνάπτεται, καὶ εἰρηνοποιεῖται τὰ μαχόμενα καὶ τὰ οἰκεῖα μᾶλλον συσφίγγεται, ταῖς στάσεσι καὶ ταῖς φιλονικίαις πάροδον οὐ παρεχόμενα. Αὕτη γὰρ οὐ λογίζεται τὸ κακόν, ἀλλὰ πάντα στέγει, πάντα ὑπομένει, καὶ οὐδέποτε κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον ἐκπίπτει (Α' Κορ. 13,6). Αὕτη τὸν θεράποντα ἐξημαρτηκότα δεσπόταις καταλλάσσει, τὴν ὁμοτιμίαν τῆς φύσεως εἰς ἀπολογία ἀποβαλλομένη τοῦ ὀλισθήματος. Αὕτη καὶ δεσποτῶν ἀγριαίνοντα θυμὸν πρᾶως φέρειν τοὺς ὑπηρετουμένους παιδεύει, τὴν τῆς τύχης ἀνισότητά παραμυθουμένη ἀπὸ τῆς τῶν τὰ αὐτὰ πασχόντων ὁμοιότητος· καὶ πατρός ἐπὶ τέκνοις παροργισμὸν ἰλαρύνει, καὶ γογγυσμὸν τέκνων τοῖς πατράσιν ἀλύτως παρακαλεῖ καταδέχεσθαι, τὴν φυσικὴν σχέσιν κατὰ τῆς παρὰ φύσιν λύσεως ὀπλίζουσα· καὶ φίλοις ἔριν ἐμπεσοῦσαν ῥαδίως ἀπόσατο, τοὺς κοινούς ἄλας ἴσα φύσεως δυσωπεῖσθαι παραινέσασα». ¹⁴ Ἡ ἐπιλογή τῶν λέξεων καὶ τῶν ὄρων γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ εὐαγγελικοῦ χωρίου, «ἐντολήν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους...» (Ἰωάνν. 13,34 κἑξ.) ἀποκλείει κάθε ὑποψία χρήσεως ρητορικῶν σχημάτων ὑπὸ τοῦ Φωτίου, γιὰ νὰ ὑπερπηδήσῃ τὶς δυσκολίες. Ἀντιθέτως μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ προσεγγίσεως τῆς δημιουργηθείσης δξύτητας στὶς σχέσεις του μὲ τὸ Νικόλαο Ρώμης προτείνει, ὡς πλαίσιο λύσεως τοῦ προβλήματος, τὸ κριτήριον τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, τὸ ὁποῖο ἐπιβάλλει τὸν ἀμοιβαῖο σεβασμὸ τῶν Πατριαρχῶν. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο ζητεῖ ἀπὸ τὸν πάπα Νικόλαο «μὴ ἐπιτιμᾶν, ἀλλ' ἔλεεῖν μηδ' ὑπερορᾶν, ἀλλὰ συναλγεῖν» στὸ προσωπικὸ δρᾶμα τῆς βίαιης ἀνυψώσεώς του στὸν πατριαρχικὸ Θρόνο.

Ἄλλη δύσκολη περίοδος τῆς ζωῆς τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἦταν ἡ ἐξορία καὶ ἡ ὑπὸ αὐστηρὸ περιορισμὸ ἐπιτήρησή του μετὰ τὴν πρώτη ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ Θρόνον καὶ τὴν παντελεῖ στέρηση, ὄχι μόνον τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τῶν προσφιλῶν του βιβλίων. Ἡ ἐπιστολή, τὴν ὁποία ἀπευθύνει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειο, φανερῶνει

επίσης τὸν ὑπέροχο χαρακτήρα τοῦ ἀνδρός. Στὴν ἐπιστολὴ αὐτῆ γράφει μεταξὺ ἄλλων: «Οὐ προβαλλόμεθα νῦν παλαιὰν φιλίαν· οὐ φρικώδεις ὄρκους καὶ συνθήκας· οὐ χρίσμα καὶ χειροθεσίαν βασιλείας· οὐχ ὅτι ταῖς ἡμετέραις χερσὶ προσιῶν τῶν φρικτῶν καὶ ἀχράντων μετεῖχες μυστηρίων· οὐδὲ τὸν δεσμόν, ὃν ἡμᾶς ἢ τοῦ καλοῦ παιδὸς υἰοθεσία συνέδησεν. Οὐδὲ τοῦτο λέγω· ἀλλὰ τὰ κοινὰ τῶν ἀνθρώπων προτείνω σοι δίκαια... Διὰ τί γὰρ ἡμῶν ἀφηρέθη τὰ βιβλία; Εἰ μὲν γάρ τι ἡδικοῦμεν, πλείονα ἔδει δοθῆναι, καὶ δὴ καὶ τοὺς διδάσκοντας, ἵνα καὶ ἀναγινώσκοντες μᾶλλον ὠφελώμεθα, καὶ ἐλεγχόμενοι διορθώμεθα· εἰ δὲ μηδὲν ἀδικοῦμεν, τί ἀδικούμεθα;».¹⁵ Ἐκεῖ ὅμως, ὅπου παραμένει ἀμετακίνητος ὁ ἱερός Φώτιος, ὄχι διότι εἶναι ἰσχυρογνώμων, ἀλλὰ γιὰ τὸ συμφέρον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀλήθειας, εἶναι ἀκριβῶς τὰ δίκαια τῆς Ἐκκλησίας. Πράγματι ἐνοχλεῖται ὡς ἀκόμης κατηγορεῖται ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς μὴ διαφυλάττουσα τὴν ἐκκλησιαστικὴ κανονικὴ τάξη, ἀναλαμβάνει δὲ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αὐτὴ παραμένει πιστὴ στὴν κανονικὴ παράδοση, καὶ πρωτίστως διατηρεῖ ἀκέραιη καὶ ἀνόθευτη τὴ χριστιανικὴ πίστη. Ἀπὸ ὅσα γράφει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειο τὸ Μακεδόνα διαφαίνεται ὅτι δὲν αἰσθάνεται ἐνοχλή γι' αὐτὴν τὴν στάση, ἀποδέχεται ὅμως τὸ προσωπικὸ τοῦ μαρτύριου ὡς ὁμολογία ὑπὲρ τῆς ἀλήθειας καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Ἐκκλησίας.

Ο ΜΕΓΑΣ ΦΩΤΙΟΣ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ἡ ἀνοδος τοῦ Μεγάλου Φωτίου στὸν πατριαρχικὸ Θρόνον ἐγένετο πρᾶγματι σὲ μία πολὺ κρίσιμη περίοδο γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ὄχι μόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρης τῆς Ἀνατολῆς, δεδομένου ὅτι δὲν εἶχε ἀκόμῃ ἀναλάβει ἀπὸ τὴν εἰκονομαχικὴς ἔριδες. Οἱ πολιτικὲς ἐξ ἄλλου συγκυρίαι εὐνόησαν τὴν ταχύτερη δραστηριοποίησιν τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου, ὄχι μόνον, ὅπως θέλει ἡ δυτικὴ ἀποψη, γιὰ τὴν ἐκμηδένισιν τοῦ κινδύνου γιὰ τὴν αὐτοκρατορίαν ἐξ αἰτίας τῶν ἐπιθέσεων τῶν Σλάβων, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀντίβαρον πρὸς τὴν ἀξανάνομη στήν Ἀνατολὴ μουσουλμανικὴ παρουσία. Τὸ πρόβλημα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σλάβων καθίσταται ἀπλῶς ὀξύτερον, ἐνεκα κυρίως τοῦ ἀνταγωνισμοῦ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως γιὰ δικαιοδοσιακὰς διεκδικήσεις. Ἡ ἀνύψωσις τοῦ Φωτίου στὸν πατριαρχικὸ Θρόνον Κωνσταντινουπόλεως ἦταν ἢ πλέον ἐνδεδειγμένη γιὰ τὴν δύσκολον περιστάσιν, γεγονός, πὺ ἀποδέχονταν ἀκόμῃ καὶ οἱ πλέον σκληροὶ ἀντίπαλοί του. Πράγματι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι, ὡς φυσιογνωμία, δέσποζε στὸν πολιτικὸν καὶ στὸν πνευματικὸν χῶρον τῆς Βασιλεύουσας, ἦταν ἐπὶ πλέον σὲ θέσιν νὰ γνωρίζῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ τοὺς πολιτικοὺς προβληματισμούς. Εἶχε τὴν ὀξυδέρκειαν νὰ προγραμματίζῃ ἐπὶ τῶν τρεχουσῶν ὑποθέσεων, ἀλλὰ καὶ νὰ χαράσῃ μεγαλόπνοους στόχους, οἱ ὅποιοι ἐπέπρωτο νὰ ἀποδειχθῶν μεγαλεπήβολοι γιὰ τὴν ἱστορίαν, ὅπως εἰδικώτερα ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Σλάβων, ὁ ὅποιος θεωρεῖται ἀνάλογος ἴσως σὲ σημασίαν πρὸς τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν Νότιαν Εὐρώπην ἀπὸ τὸν ἀπόστολον Παῦλον.¹⁶

Ὁ Μέγας Φώτιος, ὡς πατριάρχης, ἀνταποκρίθηκε πρᾶγματι κατὰ τρόπο μοναδικὸν στίς προκλήσεις αὐτῆς τῶν καιρῶν τοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, ἐνεργοποιῶντας ὅλους τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμούς καὶ τὴν χριστιανικὴν ἀξίαν, ὅπως λ.χ. τὴν ἱεραποστολήν, τὸ συνοδικὸν σύστημα καὶ τὴν θεολογίαν, πὺ πρέπει νὰ λειτουργοῦν ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν μαρτυρίαν τῆς ὀρθοδοξίας τῆς πίστεως καὶ γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς κανονικῆς τάξεως. Ὑπὸ αὐτῆς τῆς προϋποθέσεως ἀνέλαβε τὴν ὑλοποίησιν τοῦ ἀνεκτίμητου ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν συνέπειαν ἔργου τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σλάβων μὲ τὴν ἱεραποστολήν, ἔθεσε δὲ χωρὶς ἰδιοτέλεια τὰ προσωπικά

τοῦ πνευματικὰ καὶ διοικητικὰ προσόντα, τὴν σκέψιν του, τὴν παιδείαν του καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν τοῦ ἤθος στὴν διάθεσιν καὶ στὴν διακονίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ μπορούμε νὰ προσεγγίσουμε τὸ ἔργο τοῦ πατριάρχου Φωτίου σὲ τρεῖς βασικὰς ἐνότητες: α) ὁ Μέγας Φώτιος καὶ τὸ συνοδικὸν σύστημα, β) ὁ Μέγας Φώτιος καὶ ἡ ἱεραποστολή, καὶ γ) ὁ Μέγας Φώτιος ὡς Θεολόγος.

Ο ΜΕΓΑΣ ΦΩΤΙΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΝΟΔΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἡ Ἐκκλησία σὲ καμμία ἴσως ἄλλη περίοδον τῆς ἱστορίας δὲ γνώρισεν τὴν συγκλήσιν τόσων συνόδων, ὅσων στὴν περίοδον τῆς πατριαρχίας τοῦ ἱεροῦ Φωτίου. Ἡ διαπίστωσις αὐτῆ δὲν εἶναι ἀνευ σημασίας. Μέσα στὸ συγγραφικὸν τοῦ ἔργου ὁ Φώτιος ἀφίνει νὰ διαφανῇ μὲ σαφήνεια ἢ ἀντιληψὴν του γιὰ τὸν ρόλον καὶ τὴν χρησιμότηταν τῆς λειτουργίας τοῦ συνοδικοῦ συστήματος. Στὴν ὁμιλίαν του ἐπὶ τῇ λήξει τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου τοῦ 867 λέγει χαρακτηριστικὰ: «Τὰς συνόδους, αἱ κατὰ καιροὺς τὴν οἰκουμένην τῶν ζιζανίων ἐκάθαιρον, ἢ τοῦ παναγίου Πνεύματος χάρις συνήθροισεν· ἀλλ' ἐξ ἐτέρων καὶ αὐταὶ τὴν γνώσιν εἰλκύσαντο· ἔσχε πρὸ ταύτης ἢ πρώτη πολλῶν ἐν μέρει τὰς πράξεις μιμήσασθαι· ἢ δευτέρα τὴν πρώτην ὑπογραμμὸν καὶ τύπον ἐδέξατο, τῆς δὲ τρίτης αὐτὴ μετὰ τὴν πρώτην ὑπῆρξε παράδειγμα, ναὶ δὴ καὶ τετάρτην ταύτας ἐπλούτει μιμήσασθαι καὶ ταῖς ἐφεξῆς ὑπῆρχον προλαβοῦσαι διδάσκαλον».¹⁷

Τρία λοιπὸν σημαντικὰ συμπεράσματα δύνανται νὰ ἐξαχθοῦν ἀπὸ τὴν σκέψιν αὐτῆς τοῦ Μεγάλου Φωτίου: α) οἱ σύνοδοι συνιστοῦν ἔργο φωτισμοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, β) σκοπὸν ἔχουν τὴν ἀνακάθαρσιν τῆς πίστεως ἐκ τῶν αἱρέσεων, καὶ γ) ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὀρατὴν συνέχειαν καὶ διαδοχὴν τῆς πίστεως ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ οἱ σύνοδοι δὲν εἶναι ἄσχετες μεταξὺ τους, ἀλλὰ τρόπον τινὰ ἢ συνεχῆς φανέρωσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως. Ὅταν ὁ ἱερός Φώτιος χρειάσθηκε νὰ γράψῃ ἐκθεσιν γιὰ τὴν χριστιανικὴν πίστη πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Βόγορι (Μιχαήλ), ἀρκέσθηκε νὰ συνοψίσῃ τὴν πίστη τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως αὐτὴ διατυπώθηκε ἀπὸ τὴν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν συνόδων. Στίς πεποιθήσεις του γιὰ τὴν ἀξίαν τῆς λειτουργίας τοῦ συνοδικοῦ συστήματος πρέπει ἄλλωστε νὰ ἐνταχθῇ καὶ ἡ ὄλη του προσπάθεια συναριθμήσεως τῆς δευτέρας συνόδου τῆς Νικαίας (787) μεταξὺ τῶν ἄλλων ἑξὶ Οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἐνα τῶν τριῶν θεμάτων συγκλήσεως τῆς συνόδου τοῦ 879-880 ἦταν, «ἵνα τὴν ἁγίαν καὶ οἰκουμενικὴν ἐβδόμην Σύνοδον ταῖς ἀγίαις καὶ οἰκουμενικαῖς ἐξ ἑξῆς Συνόδοις συντάττειν καὶ συναριθμεῖν παντὶ τῷ ὑφ' ἡμᾶς τῆς Ἐκκλησίας παραδοθείη πληρώματι».¹⁸ Παρατηρεῖτο πρᾶγματι μία ἀνομοιομορφία ὡς πρὸς τὴν συναριθμῆσιν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς συνόδου ὑπὸ τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν, καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὁ Φώτιος ἐπιθυμοῦσε τὴν συναριθμῆσιν τῆς, ἀφοῦ ὅλοι συμφωνοῦσαν ἐπὶ τῆς θεολογικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς σημασίας, πὺ εἶχε ὁ ὅρος τῆς συνόδου αὐτῆς περὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων.¹⁹

Ἀποφασιστικώτερος ὅμως ἐμφανίζεται ὁ πατριάρχης Φώτιος ὡς πρὸς τὴν ἀπόλυτην ἀξίαν τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων στὸ ἔργο του «Περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας»,²⁰ στὸ ὁποῖον συζητεῖ τὸ κατὰ πόσον οἱ Πατέρες τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας (Αὐγουστίνος, Ἀμβρόσιος καὶ Ἰερώνυμος) διδάσκουν τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (Filioque), ὡς διατείνονται οἱ σύγχρονοὶ τοῦ Λατίνου θεολόγοι. Τὸ βασικὸν ἐπιχείρημα, ἀμάχητον κατὰ τὸν Μέγα Φώτιον, εἶναι ὅτι ἢ προσωπικὴ γνώμη τῶν Πατέρων ἐκτὸς συνόδου δὲν εἶναι δεσμευτικὴ, δὲν ἔχει δηλαδὴ τὴν βαρῦτητα δόγματος, καὶ δὲν παρέχει σ' αὐτοὺς τὸ δικαίωμα ἀλλοιώσεως τῆς πίστεως, ὅπως αὐτὴ διατυπώθηκε ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων. Οἱ Οἰκουμενικῆς σύνοδοι τοποθετοῦνται ὑπεράνω πάσης προσωπικῆς ἐρμηνείας τῆς πίστεως, καὶ καθίστανται κριτήριον τῆς ὀρθότητος καὶ τῶν πατε-

ρικῶν ἀκόμη ἀπόψεων. Ἡ πίστη τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων εἶναι ἡ ἴδια ἢ πίστη τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλωστε κατὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἢ Δυτικῆ Ἐκκλησία δὲν ἔχει ὡς Πατέρες μόνο τοὺς Αὐγουστῖνο, Ἀμβρόσιο καὶ Ἱερώνυμο, ἀλλὰ καὶ πλήθος ἄλλων, οἱ ὅποιοι συμμετεῖχαν ἐνεργῶς στὶς Οἰκουμενικὲς συνόδους, πού διδάξαν ὑπὸ τὸν φωτισμὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τὴν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκ μόνου τοῦ Πατρός. Ἡ τοποθέτηση αὐτῆ τοῦ Μεγάλου Φωτίου ἐναντι τῆς συνοδικότητος τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔχει βεβαίως πολεμικὸ χαρακτήρα, οὔτε ἀποτελεῖ προσδιορισμὸ τῆς ταυτότητος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐναντίον τῆς τάσεως πρὸς προβολὴν τοῦ πρωτείου τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ὑπεράνω τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ. Πίστευε ἀκράδαντα ὅτι τὰ κατὰ καιροὺς προβλήματα πίστεως, καταπολεμήσεως τῶν αἰρετικῶν διδασκαλιῶν, στηρίξεως τῆς κανονικῆς τάξεως, τῆς λατρείας, τοῦ μοναχισμοῦ κλπ. πρέπει νὰ θρῖσκουν τὴ λύση ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει καὶ ἀποκαλύπτεται ἡ θεία χάρις, ὁ φωτισμὸς καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ χῶρος αὐτὸς εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἡ Σύνοδος.

Ο ΜΕΓΑΣ ΦΩΤΙΟΣ ΚΑΙ Η ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΗ

Ἡ σύγχρονη Ἀνατολικὴ Εὐρώπη δύναται νὰ ὁμιλῇ περὶ τοῦ «κοινοῦ εὐρωπαϊκοῦ οἴκου» χάρις στὸ τεράστιο ἱεραποστολικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὴν πνευματικὴ καθοδήγηση τοῦ Μεγάλου Φωτίου, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ σύγχρονη Δυτικὴ Εὐρώπη μπορεῖ νὰ προσβλέπῃ στὴν οἰκοδομὴ τῆς εὐρύτερης ἐνότητάς της χάρις στὸ ἐκχριστιανισμὸ τῶν Σλάβων, οἱ ὅποιοι θεμελίωσαν τὸν πολιτισμὸ τους ἐπὶ τῶν ἰδίων πολιτιστικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀξιῶν. Βεβαίως τὸ τίμημα τῆς ἱεραποστολικῆς αὐτῆς δράσεως τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἦταν βαρὺ, διότι οἱ πολιτικοὶ ἀνταγωνισμοί, οἱ δικαιοδοσιακὲς ἐπιδιώξεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης καὶ οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις ἐπέφεραν σοβαρὸ ρήγμα στὶς σχέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ μορφή τοῦ Μεγάλου Φωτίου, ὡς ἐμπνευστοῦ τῆς ἰδέας τῆς ἱεραποστολῆς σὲ ὅλες τὶς σλαβικὲς χῶρες, ἀναδεικνύεται ἀφ' ἐνὸς μὲν μετὰ τὴν ἐπιτυχημένη πραγματώση τῆς ἰδέας αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετὰ τὴν κατ' ἀρχὴν προετοιμασίαν καὶ στὴ συνέχειαν μετὰ τὴν ἐπιλογή τῶν κατάλληλων γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ προσώπων. Ὁ Κύριλλος (Κωνσταντῖνος) περισσότερο, ἀλλὰ καὶ ὁ Μεθόδιος, ἦσαν μαθητὲς τοῦ Μεγάλου Φωτίου, καὶ ἀνῆκαν στὸν κύκλον τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι τὸν περιέβαλλαν κατὰ τὴν περίοδο τῆς καθηγεσίας του στὴ σχολὴ τῆς Μαγναύρας.

Τὸ ἔτος 860 οἱ Βυζαντινοὶ γνώρισαν τοὺς Ρώσους ἀπὸ τὴ μεγάλη ἐπιθεσίαν τους ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καθ' ὃν χρόνον ὁ αὐτοκράτορας θρῖσκόταν ἐκτὸς τῆς πρωτεύουσας σὲ ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Ἀράβων. Ὁ πατριάρχης Φώτιος διεδραμάτισε οὐσιαστικὸ ρόλον στὴν ἐξύψωση τοῦ φρονήματος τοῦ πανικόβλητου λαοῦ τῆς πόλεως, εἴτε μετὰ θρησκευτικὰς τελετὰς, εἴτε μετὰ λόγους ἐνθαρρυντικούς. Σῶζονται δύο περίφημες Ὁμιλίαι τοῦ Μεγάλου Φωτίου, πού ἐκφωνήθηκαν μετὰ τὴν εὐκαιρίαν αὐτῆ, ἡ πρώτη ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιθέσεως καὶ ἡ δευτέρα μετὰ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀτακτικῆς φυγῆς τῶν ἐπιδρομέων. Στὴ δευτέρῃ ὁμιλίᾳ γράφει μετὰ τῶν ἄλλων: «Ἔθνος ἀφανές, ἔθνος ἀναρίθμητον, ἔθνος ἐν ἀνδραπόδοις ταπτόμενον, ἀγνωστον μὲν, ἀλλ' ἐπίσημον γεγονός, ταπεινὸν καὶ ἠπορημένον, ἀλλ' εἰς ὕψωμα λαμπρὸν καὶ πλοῦτον ἄπλετον ἀναβεβηκός, ἔθνος πόρρω που τῆς ἡμῶν ἀπωκισμένον, βαρβαρικόν, νομαδικόν, τὸ θράσος ἔχον εἰς ὄπλα, ἀφύλακτον, ἀνεξέλεγκτον, ἀστρατήγητον, οὕτως ἀθρόον, οὕτως ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ὡς κύμα θαλάσσης ἐξεχύθη τοῖς ὄροις ἡμῶν καὶ ὡς μονιὸς

ἄγριος οἶονεὶ χόρτον ἢ καλάμην ἢ λήιον κατενεμήσατο τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν τῇ γῆ».²¹

Γεγονὸς ὑψίστης πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς σημασίας γιὰ τὴν Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ὑπῆρξε καὶ τὸ ζήτημα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῆς Βουλγαρίας. Ὁ ἡγεμόνας τῶν Βουλγάρων Βόγορις, ἀφοῦ διαπίστωσε μέσα ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ζυμώσεις ὅτι ἡ πλέον συμφέρουσα λύση γιὰ τὸ κράτος καὶ τὸ λαὸ του ἦταν ἡ στροφὴ πρὸς τὸ Χριστιανισμὸ, βαπτίσθηκε στὴν Κωνσταντινούπολιν, πιθανώτατα ἀπὸ τὸν πατριάρχην Φώτιον, καὶ ὑποστήριξε τὴν δράση τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς στὴ χώρα του μετὰ θεαματικὰ ἀποτελέσματα.

Τὰ δύο αὐτὰ γεγονότα ὑπῆρξαν ζωτικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα: Πῶς ὁ Φώτιος θεμελίωσε τὸ μεγαλεπήβολο σχέδιον τῆς ἱεραποστολῆς στὶς σλαβικὲς χῶρες.²² Εἶναι ἄλλωστε ἐνδεικτικὸ ὅτι μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Ρώσων ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ δύο ἀδελφοὶ Κύριλλος καὶ Μεθόδιος συμμετεῖχαν σὲ ἀποστολὴν πρὸς τοὺς Χαζάρους τῆς Κριμαίας μετὰ ἀπώτερον σκοπὸν τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ στὸν ἐμπορικὸ αὐτὸ λαόν. Οἱ δύο ἱεραπόστολοι ἐστάλησαν στὴ συνέχειαν, γιὰ νὰ διαδώσουν τὸ Χριστιανισμὸ καὶ στὴ Μοραβία. Γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου τους ἐπινόησαν τὸ σλαβικὸν ἀλφάβητον, τὸ λεγόμενον γλαγολιτικόν (γλαγὸλ=λόγος), βασιζόμενον κυρίως στὴν μεγαλογράμματην ἑλληνικὴν γραφὴν. Ἔθεσαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὶς βάσεις τῆς σλαβικῆς φιλολογίας, ἀφοῦ μετέφρασαν τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ ἄλλα λειτουργικὰ βιβλία στὴν σλαβικὴν γλῶσσαν. Ἐξ ἄλλου στὴ Βουλγαρίαν ἐστάλησαν πολλοὶ Βυζαντινοὶ ἱεραπόστολοι, γιὰ νὰ ἐδραιώσουν τὸ Χριστιανισμὸ καὶ νὰ ὀργανώσουν τὴν ἐκεῖ γεννώμενη Ἐκκλησίαν, παρὰ δὲ τὴν διαμάχην μετὰ τὴν Ρώμην καὶ Κωνσταντινουπόλεωσ, ἡ βυζαντινὴ ἱεραποστολὴ τελικὰ ἐπικράτησε. Μέσα λοιπὸν σὲ ἓνα ἀντιφατικὸν πολιτικόν, θρησκευτικόν καὶ πολιτιστικόν κλίμα ὁ πατριάρχης Φώτιος διείδε μετὰ προφητικὴν ἐνόρασιν τὴν σημασίαν τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ ὅλων τῶν Σλάβων, καὶ ἔθεσε σὲ ἐφαρμογὴν τὸ κυριακὸν λόγιον: «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρός, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος» (Ματθ. 28,19).

Ο ΜΕΓΑΣ ΦΩΤΙΟΣ ΩΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ

Διεξερχόμενοι τὸ συγγραφικὸν ἔργο τοῦ Μεγάλου Φωτίου, διαπιστώνουμε ὅτι δὲν ἔγραψε τὰ θεολογικά του δικίμια, οὔτε ὡς ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος, οὔτε καὶ γιὰ τὴν προσωπικὴν του ἱκανοποίησιν. Ἡ πεποίθησίς του ὅτι ἡ πίστις τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως διατυπώθηκε ἀπὸ τὶς Οἰκουμενικὲς συνόδους, εἶναι ἀυτάρκης γιὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἀνθρώπινης γνώσεως καὶ τῆς σωτηρίας δὲν ἀποτελοῦσε κίνητρο γιὰ συγγραφὴν θεολογικῶν δοκιμίων. Παρὰ ταῦτα, ὑποχρεώθηκε νὰ ἀντιμετωπίσῃ σοβαρὰ θεολογικὰ προβλήματα, ὅπως αὐτὸ τῆς εἰκονομαχίας, τοῦ Filioque καὶ τῶν συγχρόνων αἱρέσεων. Οἱ δύο πραγματεῖαι περὶ τῶν Μανιχαίων, δηλαδὴ τῶν Παυλικιανῶν, καὶ «Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας» ἀποτελοῦν ἀπάντησιν τοῦ ἱεράρχου, τοῦ ποιμένου καὶ τοῦ διδασκάλου σὲ ἄμεσα θεολογικὰ προβλήματα, πού ἀντιμετώπιζε ἡ Ἐκκλησία. Βεβαίως ἡ τελικὴ λύσις τῶν προβλημάτων αὐτῶν εἶναι ἔργο τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, ὅμως, ὡς ποιμένας, εἶχε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ δώσῃ σαφεῖς κατευθύνσεις μετὰ κριτήριον τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν.

Τὸ ζήτημα τοῦ Filioque ἦταν πράγματι ἓνα νέο πρόβλημα γιὰ τὴν Θεολογίαν. Ὁ Μέγας Φώτιος γνώριζε καλῶς ὅτι οἱ Λατῖνοι ἱεραπόστολοι στὴ Βουλγαρίαν εἰσήγαγον τὸ Filioque στὸ κείμενον τοῦ συμβόλου πίστεως Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως μαζί μετὰ ἄλλα δυτικὰ χριστιανικὰ ἔθιμα. Ὡς ἀπώτερον σκοπὸν εἶχαν νὰ καθορίσουν τὴν δυτικὴν χριστιανικὴν ταυτότητα ἐναντι τῆς ἀνατολικῆς-βυζαντινῆς: α) σὲ θέματα πίστεως, ὅπως αὐτὸ τῆς

ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ», β) σὲ θέματα λατρείας, ὅπως αὐτὸ τοῦ νέου χρίσματος τῶν πιστῶν, πού ἔλαβαν τὸ χρίσμα, ὄχι ἀπὸ ἐπίσκοπο, ἀλλὰ ἀπὸ ἀπλὸ πρεσβύτερο, ἢ τῆς χρήσεως ἀζύμων ἄρτων κατὰ τὴ θεία Εὐχαριστία, καὶ γ) σὲ θέματα χριστιανικοῦ βίου, ὅπως τὸ τῆς νηστείας, τῆς ἀγαμίας τοῦ κλήρου κ.ἄ.²³ Μέχρι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δὲν ὑπῆρχε συστηματικὴ θεολογικὴ μελέτη στὴν Ἀνατολή, ἢ ὁποῖα νὰ διαπραγματεύεται τὸ θεολογικὸ ζήτημα τοῦ Filioque, ὃ δὲ Φώτιος πρῶτος ἔθεσε τὶς βάσεις θεολογικῆς ἀναιρέσεως τῆς διδασκαλίας αὐτῆς.²⁴ Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ ὀργανώθηκε σὲ τρεῖς κατηγορίες: α) μεθοδολογικὴ συλλογιστικὴ ἐπιχειρηματολογία, μὲ τὴν ὁποῖα ἀποδεικνύεται τὸ ἐσφαλμένο τῆς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας, β) ἀπόδειξη ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτὴ, ὄχι μόνον δὲ θεμελιώνεται ἐπὶ βιβλικῶν ἐπεχειρημάτων καὶ κειμένων, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἀποδεικνύεται ἀντιβιβλική, καὶ γ) αὐτὸ, πού ἔχει ἀπόλυτη ἀξία γιὰ τὴ θεμελίωση τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, εἶναι ἡ φωνὴ τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, οἱ ὁποῖες διατύπωσαν μὲ τὴν ἔμπνευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τὴν ὀρθόδοξη πίστη, ἢ δὲ φωνὴ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καθίσταται ἔγκυρη μὲ τὶς συνοδικὲς αὐτὲς ἀποφάσεις.²⁵

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῶν αἵρέσεων σπουδαῖο θεολογικὸ ἔργο τοῦ ἱεροῦ Φωτίου εἶναι τὸ κατὰ Μανιχαίων: «Διήγησις περὶ τῆς Μανιχαίων ἀναβλαστῆσεως»²⁶ σὲ τέσσερα βιβλία. Τὸ πρῶτο βιβλίον διαπραγματεύεται τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς αἵρέσεως τῶν Μανιχαίων, δηλαδὴ τῶν Παυλικιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐπίσης τὶς ρίζες τους στὴ Μανιχαϊκὴ αἵρεση, τὰ δὲ τρία ἐπόμενα βιβλία ἀναιροῦν τὰ θεολογικὰ σφάλματα τῆς αἵρέσεως. Γιὰ τὸ δεύτερο καὶ τρίτο βιβλίον ὑπάρχει ἀμφισβήτηση ὡς πρὸς τὴν ἀuthenticότητά τους, γι' αὐτὸ περιοριζόμεθα στὴν παρουσίαση τῆς κεντρικῆς ἰδέας τοῦ τέταρτου βιβλίου. Γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς πηγὲς ὅτι οἱ Μανιχαῖοι, ἀργότερα δὲ καὶ οἱ Παυλικιανοί, εἶχαν τὸ δυαλιστικὸ σύστημα διδασκαλίας περὶ Θεοῦ. Ὁ Μέγας Φώτιος ἀναπτύσσει μὲ λεπτομέρεια τὴν ὄλη ἐξέλιξη τοῦ σχεδίου τῆς θείας οἰκονομίας ἀπὸ τὴ δημιουργία μέχρι καὶ τὴν ἐσχατολογικὴ τελείωση. Ὁ Θεὸς Πατὴρ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι ὁ Πατὴρ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ Ἅγιο, τὸ ὁποῖο συνεργεῖ στὴ δημιουργία καὶ στὴ σωτηρία, ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν Πατέρα. Ὁ Πατὴρ ἀποκαλύπτεται στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ἐνῶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἀποκαλύπτονται στὴν Καινὴ Διαθήκη.²⁷

Ο ΜΕΓΑΣ ΦΩΤΙΟΣ ΑΓΙΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Τὸ πολὺπλευρο ἔργο τοῦ ἱεροῦ Φωτίου καὶ ἡ προσφορά του πρὸς τὴν Ἐκκλησία τοῦ ἐπεφύλαξαν τὴν προσωνομία τοῦ Μεγάλου Πατρὸς, εἶναι δὲ ἱκανὰ κριτήρια, γιὰ νὰ καταταχθῇ ἐπίσης καὶ στὴ χορεία τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ἔργο τῆς ἱεραποστολῆς, τὸ ὁποῖο ἀνέλαβε ὡς πατριάρχης, εἶναι δυνατὸ νὰ συγκριθῇ ἀναλογικῶς μὲ τὴ συμβολὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου γιὰ τὴν ἐπικράτηση καὶ τὴν ἐδραίωση τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ἐκφράζει τὴν ἀuthenticὴ συνείδηση τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως. Ἡ θεολογικὴ του εὐαισθησία γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς αἵρετικῆς κακοδοξίας ἀντικατοπτρίζει τὴν ἀuthenticὴ πατερικὴ συνείδηση. Αὐτὰ ὅμως δὲ συνιστοῦσαν καὶ τὰ μοναδικὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἀνακήρυξή του ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση ὡς ἁγίου. Ὁ Μέγας Φώτιος θεωρήθηκε ἀπὸ τὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας ὁμολογητὴς τῆς πίστεως, γιατί, ἀφ' ἑνὸς μὲν διώχθηκε ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκθρονίσθηκε βιαίως καὶ ἀντικανονικῶς ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ Θρόνον καὶ ἀναθεματίσθηκε, ἐπειδὴ διεξήγαγε ἀγῶνα γιὰ τὴν ὀρθοδοξία τῆς πίστεως. Εἶναι συγκινητικοὶ οἱ λόγοι, τοὺς ὁποῖους ἀπευθύνει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειο τὸ Μακεδόνα, ἐνῶ βρισκόταν στὴν ἐξορία καὶ σὲ αὐστηρὴ ἀπομόνωση: «Ἡμεῖς δὲ

βίον βιοῦμεν θανάτου πικρότερον ἢ χημαλωτίσμεθα, πάντων ἐστερήμεθα, συγγενῶν, ὑπηρετῶν, συνήθων, πάσης ἀπλῶς ἀνθρωπίνης θεραπείας».²⁸

Ὁ Ἄ. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς γράφει ὅτι ἐξ ἀρχῆς «ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐτήρει ζωηράν, καὶ τὴν ἀνάμνησιν τῶν παθημάτων τοῦ Φωτίου, καὶ τῆς δι' αὐτοῦ γινομένης τοῦ θεοῦ θαυματουργίας ἔτει 860ῶ, καθ' ἣν ἡ Κωνσταντινούπολις ἔμεινεν ἀλώβητος ἀπὸ τῆς τότε συμβάσης ἐπιδρομῆς τῶν Ρώσων».²⁹ Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τρεῖς ἡμέρες μετὰ τὸ θάνατό του στὴ δεύτερη ἐξορία του ὁ λαὸς καὶ ὁ κλῆρος τῆς Βασιλεύουσας ἀξίωσε τὴν ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου τοῦ πατριάρχου Φωτίου, καὶ τοῦ ἀπονεμήθηκαν οἱ δέουσες τιμές. Ἡ ἀνακομιδὴ συνέπεσε τρεῖς ἡμέρες πρὶν τὴν Κυριακὴ τῆς Ὀρθοδοξίας, κατὰ τὴν ὁποῖα τὸ ὄνομα τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, ὡς καὶ ἐκεῖνο τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου, προστέθηκαν στὸ Συνοδικὸ τῆς Ὀρθοδοξίας μὲ τὴ φράση: «Ἰγνατίου καὶ Φωτίου τῶν ὀρθοδόξων καὶ ἀοιδίμων πατριαρχῶν αἰωνία ἡ μνήμη». Τὸ λειψανὸ τοῦ τάφηκε στὴ Μονὴ τῆς Ἐρημίας, ὅπου ἐτελεῖτο κάθε βῆ Φεβρουαρίου θεία λειτουργία. Προηγεῖτο λιτανεῖα ἐωθινὴ ἀνά τὴν πόλιν μὲ κατάληξιν τὴ Μονή, ὅπου ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου.³⁰

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Ὁ Μέγας Φώτιος ὑπῆρξε κατὰ γενικὴ ἀναγνώριση μὴ ἀπὸ τὶς σημαντικότερες ἐκκλησιαστικὲς καὶ πνευματικὲς προσωπικότητες τῆς ὄλης Ἐκκλησίας κατὰ τὴν πρὸ τοῦ σχίσματος περίοδο. Ἡ εὐρύτατη θεολογικὴ καὶ γενικότερη παιδεία του ἦταν ζυμωμένη μὲ τὴν ἐνεργὸ πίστη του, ἢ ὁποῖα εἶχε σφραγίσῃ τὴν προσωπικὴ του ζωὴ καὶ τὴ δημόσια πνευματικὴ ἢ ἐκκλησιαστικὴ διακονία του. Ὡς μέλος τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, παρέμεινε ἀμετακίνητος στὴν ὀρθοδοξία τῆς πίστεως, καὶ ἀγωνίσθηκε γιὰ τὴν περιφρούρησίν της ἀπὸ τὴν παρέκκλιση τῆς εἰκονομαχίας. Ὡς ἀνώτατος πολιτικὸς ἀξιωματοῦχος μᾶς παντοδύναμης καὶ φιλόδοξης αὐτοκρατορίας, κέρδισε τὴ γενικὴ ἀναγνώριση, ὄχι μόνον γιὰ τὴ σκέψη του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ χριστιανικὸ ἦθος του. Ὡς ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος, συνδύασε τὴν εὐρύτητα τῶν γνώσεων μὲ τὸ δυναμισμό τῆς πίστεως σὲ μιὰ ἀρμονικὴ καὶ ἱστορικὴ σύνθεση τῆς θύραθεν καὶ τῆς πατερικῆς σοφίας, ὄχι μόνον στὸ συγγραφικὸ του ἔργο, ἀλλὰ καὶ στὴν ὄλη διδακτικὴ του δράση. Ὡς οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ἀναδείχθηκε ὑπόδειγμα ὑπεύθυνου καὶ μεγάλου ἱεράρχου τῆς Ἐκκλησίας.

Προσωπικότητα πολὺπλευρὴ καὶ πολυτάλαντη συγκέντρωσε τὶς ἐλπίδες μᾶς διασπασμένης μετὰ τὸ πέρας τῆς εἰκονομαχίας βυζαντινῆς κοινωνίας, γιὰ νὰ γεφυρώσῃ τὰ χάσματα καὶ τὰ ἀδιέξοδά της. Κλήθηκε νὰ ἐπωμισθῇ τὴ βαρὴ εὐθύνη τοῦ πηδαλίου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου σὲ μιὰ μεταβατικὴ καὶ κρίσιμη περίοδο τοῦ ἱστορικοῦ του βίου. Οἱ ἀρχικοὶ ἐνδοιασμοὶ του δὲν εἶχαν ὅπωςδήποτε σχέση μὲ τὸ μέγεθος τῆς εὐθύνης, τὴν ὁποῖα ἐκαλεῖτο νὰ ἀναλάβῃ, εἶχαν ὅμως ἀπόλυτη ἀναφορὰ στὴν ἐντυπωσιακὴ σεμνότητά τῆς προσωπικότητάς του, ἢ ὁποῖα, χωρὶς νὰ τὸ ἀποκλείῃ, δὲν εἶχε προετοιμασθῇ γιὰ μιὰ τόσο ὑπεύθυνη καὶ τόσο ὑψηλὴ ἐκκλησιαστικὴ διακονία. Βεβαίως ἡ ἀφιέρωσή του στὴ μελέτη τῆς πατερικῆς παραδόσεως τροφοδοτοῦσε συνεχῶς τὶς πνευματικὲς του ἀναζητήσεις, τὸ δὲ διδακτικὸ του ἔργο ὀλοκληρωνόταν μὲ τὰ πολὺπλευρα συγγραφικὰ του διαφέροντα σὲ πολλοὺς τομεῖς τοῦ δημόσιου καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆς ἐποχῆς του, τὸν ὁποῖο πλούτιζε μὲ τὰ πατερικὰ κριτήρια καὶ τὴν πνευματικὴ του ἐμπειρία.

Ὡς Οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ἀναδέχθηκε πράγματι τὶς μεγαλύτερες εὐθύνες τοῦ ὑψηλοῦ ἀξιώματος, καὶ προσδιόρισε τὴν ἀποστολή του μὲ τὴν ἐκχειλίζουσα προσωπικὴ ἐμπειρία του ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπη ἀναστροφή του μὲ τοὺς μεγάλους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Εἶχε πλήρη συνείδηση, ὄχι

μόνο τῶν προβλημάτων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῶν μεγάλων δυνατοτήτων πληρέστερης ἐνεργοποίησεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος γιὰ τὴ μαρτυρία τῆς πίστεως σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Παρὰ τὰ ὀξύτατα καὶ ἀπρόβλεπτα προβλήματα, τὰ ὁποῖα προκάλεσε ἡ ἀνοδος τοῦ στὸν πατριαρχικὸ Θρόνο, ὁ ἱερός Φώτιος ἐξήρθη ὑπεράνω ἀπὸ τὶς περιστάσεις καὶ τὶς καιρικὲς τριβές, γιὰ νὰ ἀφιερωθῆ στὴν πληρέστερη κατὰ τὸ ἐφικτὸ ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ὄχι μόνο στὰ στενὰ δικαιοδοσιακά του ὄρια, ἀλλὰ καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴν Οἰκουμένη. Ἡ πανίσχυρη προσωπικότητά του καὶ ὁ ἀνεξάντλητος πνευματικὸς του πλοῦτος τέθηκαν μὲ ταπεινώση καὶ αὐταπάρνηση στὴ διακονία τοῦ μείζονος συμφέροντος τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο προσδιοριζόταν, τόσο ἀπὸ τὰ καθιερωμένα συνοδικὰ κριτήρια τῆς μορφοποιημένης μὲ τὴ μακραίωνη πατερικὴ παράδοση καὶ πράξη ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἐντολὴ τοῦ Κυρίου γιὰ τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου σὲ ὅλα τὰ ἔθνη. Ἡ δυναμικὴ του προσωπικότητα ἀφομοίωσε καὶ τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως σὲ μιὰ μοναδικὴ σύνθεση, ἡ ὁποία σφράγισε ὄχι μόνο τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρη τὴν ἐποχὴ του.

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Φώτιος τέθηκε πράγματι μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις του στὴ διακονία τῆς οἰκουμενικῆς ἀποστολῆς τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας γενικώτερα, ἡ δὲ μεγαλόπνοη διακονία του αὐτὴ ἀπορρόφησε κάθε ἱκμάδα ἀπὸ τὶς δυνάμεις του χωρὶς θριαμβολογικὲς διακηρύξεις ἢ προσωπικὲς εὐαισθησίες. Ἡ ἀπόλυτη ταῦτιση προσώπου καὶ ἀποστολῆς ἐξηγεῖ τὸν καθαρῶς ἐκκλησιαστικὸ χαρακτήρα κάθε προσπάθειας βιογραφίσεως τοῦ μεγάλου πατριάρχη, ἀφοῦ ἡ προσωπικότητά του ἐμφανίζεται μόνο μέσα ἀπὸ τὸ δημιουργικὸ του ἔργο, τὸ ὁποῖο ἄλλαξε τὸ θρησκευτικὸ καὶ τὸν πνευματικὸ χάρτη τῆς Εὐρώπης. Οἱ ὀξύτατες ἀντιπαραθέσεις του πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ παπικοῦ Θρόνου δὲν μποροῦν νὰ περιορισθοῦν στὰ στενὰ προσωπικὰ πλαίσια, ἀφοῦ εἶχαν ἄμεση ἀναφορὰ σὲ μιὰ διαφορετικὴ ἐκτίμηση τῆς κανονικῆς καὶ τῆς εὐρύτερης πατερικῆς παραδόσεως ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῆς Δύσεως. Ὁ ἀποστολικὸς του ζῆλος συνδυαζόταν μὲ τὴν πατερικὴ εὐαισθησία γιὰ τὴν ἱερὰ παρακαταθήκη τῆς πίστεως, καὶ διαπότισε μὲ δημιουργικὸ δυναμισμό τὴν πατριαρχικὴν του εὐθύνη σὲ ὅλες τὶς περιοχὲς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου.

Ἡ ὁμολογιακὰ διχασμένη ἱστορικὴ ἔρευνα τόνισε μὲ περιέργη μονομέρεια καὶ ἀποσπασματικὰ ὀρισμένες μόνο πτυχὲς τῆς πατριαρχικῆς του διακονίας, ἰδιαίτερα δὲ τὴν ἀντιπαραθέσιν του πρὸς τὸν παπικὸ Θρόνο. Ὡστόσο ἡ προοπτικὴ αὐτὴ εἶναι ἓνα μόνο ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς διακονίας του, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀξιολογηθῆ χωρὶς τὴν ἀναγωγὴν του στὴν εὐρύτερη προοπτικὴ τῆς διακονίας του, μέσα στὴν ὁποία καὶ οἱ συγκεκριμένες τριβὲς προσλαμβάνουν τὶς ἀντικειμενικὲς ἐκκλησιαστικὲς τοὺς διαστάσεις. Ὁ πατριάρχης Φώτιος ἀποδείχθηκε μέγας, ὄχι μόνο στὴ συνολικὴ εἰκόνα τοῦ ἔργου του, ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε ἐπιμέρους τομέα τῆς μαρτυρίας του, γιὰ τὸ ὅλα ἐντάσσονταν καὶ λειτουργοῦσαν ὡς ἀναπόσπαστα στοιχεῖα τῆς ὑψηλῆς του ἀποστολῆς. Ἡ ἐντυπωσιακὴ ἀποτελεσματικότητά των ἐπιλογῶν του ἐνόηλε σημαντικοὺς φορεῖς τοῦ δημοσίου ἢ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, ἀλλὰ ἡ ὀρθότητά των ἐπιλογῶν του δὲν μποροῦσε νὰ ἀμφισβητηθῆ, γιὰ τὴν ἀναδυόταν ἀπὸ τὴν αὐθεντικὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπηρετοῦσε μὲ συνέπεια τὴν ἀποστολὴν τῆς.

1. Περισσότερα γιὰ τὸ βίον καὶ τὴ δράση τοῦ Μεγάλου Φωτίου βλ. François Dvornik, *Le Schisme de Photius. Histoire et Légende*, Paris, 1950, σσ. 21 κέξ. Βασιλείου Στεφανίδη, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθήναι, 1970, σσ. 342-369. Βλασίου Ἰω. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, II, *Ἀπὸ τῆς Εἰκονομαχίας μέχρι τῆς Ἀλώσεως (726-1453)*, Ἀθήναι, 1983, σσ. 112 κέξ., ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Βλ. François Dvornik, *Le Schisme de Photius*, σσ. 77-115. Ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς παραθέτει μαρτυρία τοῦ Βασιλείου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἰγνάτιος «τοῦ θρόνου τῆς Ἐκκλησίας ὑποχωρεῖ, τὸ μὲν ἑκόν, τὸ δὲ βιαζόμενος, καὶ τῆ ἑαυτοῦ μονῆ προσκαρτερεῖν θιβλίον παραιτήσεως τῆ Ἐκκλησία ἐπιδίδωσιν», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 24, 1900, σ. 13.

3. Ὁ Μέγας Φώτιος στὴν «Πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον Α' Ἐνθρονιστικὴν» ἐπιστολὴν γράφει: «Ἄρτι τοιγαροῦν τοῦ πρὸ ἡμῶν ἱερατεύειν λαχόντος τῆς τοιαύτης ὑπεξελθόντος ἀξίας», ὁ κληρὸς, ὁ λαὸς καὶ οἱ ἄρχοντες προσεπάθησαν νὰ πείσουν τὸ Φώτιο νὰ ἀποδεχθῆ τὴν ἀνάδειξήν του σὲ πατριάρχη. «Ἄλλ' ὁ μὲν (βασιλεὺς) πρόφασιν τοῦ μὴ μεθήσειν ἐποιεῖτο τὴν ὁμόψυχον τῶν ἱερέων ὁρμὴν καὶ σπουδὴν, καὶ ὡς οὐκ ἂν δύναίτο, καὶ βουλόμενος, ἐκτελέσει τὴν αἴτησιν· τοῖς δ' ἐπεὶ πολὺ πλῆθος συνείλετο, οὐδ' οἱ τῆς παρακλήσεως ἡμῶν λόγοι καθαρῶς αὐτοῖς προσεφέροντο· οἷς δ' ἂν καὶ προσέπιπτον, οὐ προσίεντο, ἐν δὲ τούτῳ καὶ μελετήσασιν, καὶ λέγειν ἐξασκήσασιν, τὸ δεῖν ἐμὲ πάντως καὶ μὴ βουλόμενον τὸ φορτίον τῆς ἐπιστασίας αὐτῶν ἀναδέξασθαι» (Βαλέττα, σσ. 136-137).

4. Στὴ λεγόμενη «Ἀπολογητικὴ Ἐπιστολὴ» πρὸς τὸν πάπα Νικόλαο Α' ὁ Μέγας Φώτιος ὑπεραμύνεται ὡς ἐξῆς γιὰ τὴν «ἀθρόον» ἀνοδοῦ του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο: «Ποῖοι δὲ κανόνες, ὧν ἡ παράβασις, οὐς μέχρι καὶ τήμερον ἡ Κωνσταντινουπολιτῶν Ἐκκλησία οὐ παρέιληφεν; Ἐκεῖνων λέγεται παράβασις, ὧν ἡ φυλακὴ παραδέδοται· ἂ δὲ μὴ παραδέδοται, οὐδέ μὴ φυλασσόμενα παραβάσεως φέρει ἔγκλημα» (Βαλέττα, σ. 151).

5. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Μέγας Φώτιος ἀναφέρεται στοὺς ἰγνατιανοὺς αὐτοὺς, γράφοντας πρὸς τὸν πάπα Νικόλαο ὅτι: «τοὺς ἄνευ συστατικῶν γραμμάτων πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν ἐντεῦθεν ἀπαίροντας μὴ ὡς ἔτυχεν ὑποδέχεσθαι· μὴδὲ φιλοξενίας προσχήματι μισαδελφίας παραχωρεῖν καταβάλλεσθαι σπέρματα. Τὸ μὲν γὰρ καθ' ἑκάστην πρὸς τὴν Ὑμῶν πατρικὴν Ὀσιότητα τοὺς βουλομένους παραγίνεσθαι, καὶ τῶν τιμίων αὐτῆς ἀπολαύειν ἰχνῶν, τοῦτο λίαν ἐμοὶ προσφιλέες, καὶ πρὸ πολλῶν ἄλλων τιμώμενον· τὸ δὲ χωρὶς τῆς ἡμετέρας εἰδήσεως, καὶ συστατικῶν γραμμάτων ἄνευ, ἀποδημίας ἀτάκτους ποιεῖσθαι, οὔτε ἡμῖν, οὔτε τοῖς κανόνισιν, ἀλλ' οὐδὲ τῆ Ὑμῶν ἀδεκάστῳ κρίσει εὐπαράδεκτον» (Βαλέττα, σ. 164). Τοῦτο ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον λεπτὰ σημεῖα τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Μεγάλου Φωτίου, μὲ τὰ ὁποῖα ἔμμεσα ἀσκεῖ κριτικὴ κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ὅτι παραβαίνει κοινὸς κανόνες τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀντιστρέφοντας ἔτσι τὴν κατηγορίαν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅτι παρέβη τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνες μὲ τὴν «ἀθρόον» χειροτονία τοῦ Μεγάλου Φωτίου. Οἱ κανόνες, στοὺς ὁποίους κάνει ἔμμεση ἀναφορὰ ὁ Μέγας Φώτιος, εἶναι μεταξὺ ἄλλων: 12ος καὶ 23ος τῶν Ἀποστόλων, 11ος τῆς Χαλκηδόνας, 17ος τῆς ἐν Τρούλλῳ κλπ. Ὁ πρῶτος κανόνας τῆς συνόδου τοῦ 879 διαλαμβάνει ἀκριβῶς διατάξεις ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος.

6. Ὁ 30ὸς κανόνας τῶν Ἀποστόλων ὀρίζει ὅτι: «Εἴ τις Ἐπίσκοπος, κοσμικοῖς ἄρχουσι χρησάμενος, δι' αὐτῶν ἐγκρατῆς ἐκκλησίας γένοιτο, καθαιρεῖσθαι καὶ ἀφοριζέσθαι, καὶ οἱ κοινωνοῦντες αὐτῷ πάντες». Σημειωτέον ὅτι ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος ἦταν υἱὸς τοῦ αυτοκράτορα Μιχαῆλ τοῦ Ραγκαβέ.

7. Βλ. Βλασίου Ἰω. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, II, σσ. 44-50. Ἡ Πρωτοδευτέρα ἀσχολήθηκε ἐπίσης καὶ μὲ κανονικὰ θέματα, κατάρτισε δὲ κανόνες, οἱ ὁποῖοι ἐντάχθηκαν στὴ συλλογὴ τῶν κανόνων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀμέσως μετὰ τοὺς κανόνες τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἐπειδὴ μεγάλο μέρος τῶν κανόνων αὐτῶν ρυθμίζουν θέματα τοῦ μοναχισμοῦ, πρέπει ἴσως νὰ ἐξετασθῆ ἡ πιθανότητα τῶν ρυθμίσεων αὐτῶν ἐξ αἰτίας τῶν δυσκολιῶν, πού παρενεβάλλοντο στὸν πατριάρχη Φώτιο ἀπὸ τοὺς ἰγνατιανοὺς μοναχοὺς.

8. Περισσότερα γιὰ τὴν σύνοδο αὐτὴ βλ. Daniel Stiegon, *Constantinople IV*, in: *Histoire des Conciles Oecuméniques 5*, Paris, 1967, σσ. 11 κέξ.

9. Βλ. Βλασίου Ἰω. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, II, σσ. 50-56.

10. Γιὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ὡς πρὸς τὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας βλ. Βλασίου Ἰω. Φειδᾶ, *Αἱ περὶ σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἀντιλήψεις τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, ἀνάπτυον ἀπὸ τὸ *Τιμητικὸν Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Κίτρου Βαρνάβαν*, Ἀθήναι, 1980, σσ. 1-21.

11. Βλ. Βασιλείου Καραγιάννη, Ἀρχιμανδρίτου, *Ἡ Σύνοδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 879-880 εἶναι Οἰκουμενικὴ Σύνοδος*; ἀνάπτυον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ἀπόστολος Βαρνάβας», Λευκωσία, 1991, σσ. 307-319.

12. Βλ. François Dvornik, *Le Schisme de Photius*, σσ. 284-328.

13. PG, 105, 504. «Photius n'a pas se laisser de s'imposer à tous, amis et ennemis, par les éminentes qualités de sa personne. Ses adversaires les plus acharnés d'autrefois, ceux aussi qui aujourd'hui, regrettent le plus vivement l'oeuvre de division dont il est partiellement responsable, ne peuvent que rendre hommage à sa remarquable intelligence, à son labeur acharné, à l'indépendance de ces jugements, à l'ampleur et à la diversité de ses connaissances. Nul ne conteste que le Patriarche byzantin ne soit l'une des plus puissantes personnalités que connaisse l'histoire de la littérature grecque, l'une aussi des plus difficiles à expliquer» (E. Amann, *Dictionnaire de Théologie Catholique*, t. XII, col. 1537-1538).

14. Βαλέττα, σσ. 146-147.

15. Βαλέττα, σσ. 530-531.

16. Στὴν Ἐγκύκλιο Ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς ἀρχιερατικοὺς θρόνους τῆς Ἀνατολῆς, μὲ τὴν ὁποία τοὺς καλεῖ νὰ στείλουν ἀντιπροσώπους γιὰ τὴν σύνοδο τοῦ 867, ὁ Μέγας Φώτιος γράφει γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ρώσ: «Οὕτω γάρ, τῆς μὲν ἀσεβείας ἐλαυνομένης, καὶ τῆς εὐσεβείας κραταιουμένης, ἐλπίδας ἔχομεν ἀγαθὰς εἰς τὴν παραδοθεῖσαν αὐτοῖς ἐπαναστρέψαι πίστιν καὶ τὸ νεοκατήχητον εἰς Χριστὸν καὶ νεοφάτιστον τῶν Βουλγάρων πλήρωμα. Καὶ γὰρ οὐ μόνον τὸ ἔθνος τοῦτο τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν τῆς προτέρας ἀσεβείας ἠλλάξατο, ἀλλὰ γε διὴ καὶ τὸ παρὰ πολλοῖς πολλάκις θρυλούμενον καὶ εἰς ὁμότητα καὶ μαιφονίαν πάντα δευτέρους ταττόμενον, τοῦτο διὴ τὸ καλούμενον τὸ Ρώσ, οἱ δὴ καὶ κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, τοὺς περὶ αὐτῶν δουλωσάμενοι, κάκειθεν ὑπέρογκα φρονηματισθέντες, χεῖρας ἀντήσαν. Ἄλλ' ὅμως νῦν καὶ οὗτοι τὴν Χριστιανῶν καθαρὰν καὶ ἀκίβδηλον θρησκείαν τῆς ἐλληνικῆς καὶ ἀθεοῦ δόξης, ἐν ἣ κατεῖχοντο πρότερον, ἀντηλλάξαντο, ἐν ὑψηλῶν ἑαυτοῦς καὶ προξένων τάξει, ἀντὶ τῆς πρὸ μικροῦ καθ' ἡμῶν λεηλασίας καὶ τοῦ μεγάλου τολμῆματος, ἀγαπητῶς ἐγκαταστήσαντες. Καὶ ἐπὶ τοσοῦτον αὐτοῦς ὁ τῆς πίστεως πόθος καὶ ζῆλος ἀνε-

φλεξε (Παῦλος πάλιν βοᾷ Ἐὐλογητός ὁ Θεός εἰς τοὺς αἰῶνας), ὥστε καὶ ἐπίσκοπον καὶ ποιμένα δέξασθαι, καὶ τὰ χριστιανῶν θρησκευτά δια πολλῆς σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας ἀσπάζεσθαι» (Βαλέττα, σ. 178).

17. Λαούρδα, 177, σσ. 16-22.

18. Βαλέττα, σ. 180.

19. Βλ. Βλασίου Ἰω. Φειδᾶ, Ἐπιτομή καὶ συναριθμησις τῆς Ζ' Οἰκουμένης Συνόδου εἰς Ἀνατολήν καὶ εἰς τὴν Δύσιν, εἰς: *Études Théologiques*, 9. *L'icône dans la théologie et l'art*. Les Études du Centre Orthodoxe, Chambésy, 1990, σσ. 67-83.

20. PG, 102, 280-392.

21. Λαούρδα, 42,8-16.

22. Βλ. «Ἐγκύκλιος Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἀρχιερατικούς Θρόνους, Ἀλεξανδρείας φημί, καὶ τῶν λοιπῶν ἐν ἧ περι κεφαλαίων τινῶν διάλυσιν πραγματεύεται καὶ ὡς οὐ χρὴ λέγειν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα προέρχεσθαι, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου» (Βαλέττα, σσ. 165-181).

23. Βλ. ὁπ. ἀν., Βαλέττα, σσ. 165-181. Ἐπίσης: «Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας», PG, 102, 280-392.

24. Βλ. Vasilios Karayiannis, archim., *Essence et Energie. Ontologie de la distinction et connaissance de Dieu selon saint Maxime le Confesseur* (Thèse de Doctorat), Fribourg, 1991, σσ. 84-86.

25. «Ἐκήρυσσε δὲ (Ἰωάννης) θεολογῶν μὲν αὐτόν, οἷς τοῦ κόσμου τὴν ἁμαρτίαν αἶρειν ἅπασι διεμαρτύρατο, καὶ οἷς αὐτὸν Υἱὸν Θεοῦ καὶ ἐν πυρὶ καὶ ἐν ἁγίῳ βαπτίζονται πνεύματι, τουτέστι τῇ ἐμπύρῳ καὶ πρηστηρίῳ τοῦ Πνεύματος δυνάμει τὴν καταπεσοῦσαν ἡμῶν φύσιν ἀναχωνεύοντά τε καὶ ἀνακαινίζοντα ἐλευθέρα φωνῇ ἀνεδίδασκεν. Ἐκήρυσσε δὲ καὶ τὸν Πατέρα, θεολογῶν τε αὐτόν, καὶ ἐκ τῶν λίθων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ τὴν ἰσχὺν ἀκάλυτον ἔχοντα. Καὶ τὸ Πνεῦμα δέ, οἷς τε ἐξ οὐρανοῦ προελθεῖν ἐθεάσατο, καὶ οἷς ἐπὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ ἐπεφοίτησέ τε, καὶ ὡς ὁμοουσίῳ προσέμενε, καὶ τό γε θεολογικώτερον, οἷς κοινωνὸν αὐτοῦ τῆς ἐργασίας ἀνομολογεῖ, δι' ἧς ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου ἐπαρρησιάζετο» (Βιβλ. IV, 4, PG, 102, 185BC).

26. PG, 102, 16-264.

27. Βλ. ὁπ. ἀν.

28. Βαλέττα, 530.

29. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 24, 1900, σ. 13.

30. Βλ. Ἄ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, «Ὁ πατριάρχης Φώτιος ὡς Πατὴρ ἅγιος τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας», εἰς Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 23, 1989, σσ. 471-475, 519-521, καὶ 24, 1900, σσ. 12-14, 95-99, 106-107.

Ο ΓΕΡΟΝΤΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ (1830-1902)

Κωστής Κοκκινόφτας
Βασίλειος Γιούλτσης

ιγοςτὲς εἶναι οἱ πληροφορίες, ποὺ ἔχομε, γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ κατὰ τὶς ἀρχὲς καὶ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα. Κάποιοι περιηγητὲς, ὅπως ὁ Ἄγγλος Henry Light, ποὺ τὴν ἐπεσκεύεθηκε¹ τὸ 1814 ἀναφέρουν πὼς σ' αὐτὴν διέμενε μικρὸς ἀριθμὸς μοναχῶν. Ἀναφέρει συγκεκριμένα:

«Ἀνήλθομεν εἰς τὸ Σταυροβούνι, ὅπου ὑπάρχει μοναστήριον μεμονωμένον ἀπὸ τὸν ἄλλον κόσμον. Κατοικεῖται ἀπὸ 2 ἕως 3 μοναχούς, οἱ ὅποιοι, φαίνεται, δὲν ἔχουσιν ἄλλας ἀσχολίας, παρὰ νὰ λειτουργῶσι καὶ νὰ φυλάττωσι τὸ πολύτιμον Τίμιον Ξύλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐσταυρώθη ὁ Σωτήρ. Ἀπὸ ἰσοπεδωμένον κῆπον ἐπὶ τῆς μονῆς εἶναι ὄρατὴ μεγάλη ἔκτασις τῆς νοτίου πλευρᾶς τῆς νήσου, ὡς νὰ κοιτάζεις τὴν νῆσον ἐπὶ χάρτου, μὲ ἐλαφρὰς

διακυμάνσεις τοῦ ἐδάφους, καταλλήλου δι' ἀμπελοκαλλιέργειαν».

Γνωρίζομε ἐπίσης ἀπὸ ἐντοιχισμένη πλάκα, ποὺ βρίσκεται στὸ μετόχι τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, πὼς στὰ 1820, ὅταν Μητροπολίτης Κιτίου ἦταν ὁ μετέπειτα ἔθνομάρτυρας Μελετίος (†1821), ἔγινε ἐπανοικοδόμησις τοῦ μετοχίου. Στὴν πλάκα αὐτὴ ἀναγράφεται:²

«Ὡ μάρτυς Χριστοῦ στεφηφόρου, Βαρβάρα,
δέξαι δέησιν σου δούλου Λεοντίου,
ὄντος κτήτορος τοῦ οἴκου σου τοῦ θείου,
τοῦ ἐκ Μυριανθούσης φύντος χωρίου,
ἀρχιμανδρίτου, ἀρχιθύτου Κιτιέων,
δευτέρου Μελετίου τοῦ Πανιερωτάτου,
ὄν ἀβλαβῶς φύλαττε παντὸς κινδύνου,
καὶ σωτηρίας τυχεῖν αἰτία σὺ γίνου».

Μικρὸς ἀριθμὸς μοναχῶν διέμενε³ στὴ Μονὴ καὶ ἀργότερα, στὰ 1840, ἀφοῦ γνωρίζομε πὼς φιλοξένησαν τὴ Ρωσίδα μοναχὴ Βαρβάρα Καταγεω, ἢ ὁποία ἐπισκέφθηκε, τόσο τὸ μοναστήρι τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ὅσο καὶ τὸ μετόχι τῆς Ἁγίας Βαρβάρας. Ἡ μοναχὴ αὐτὴ μετὰ τὴν ἐπιστροφή της στὴ Ρωσία εὐεργέτησε τὴ Μονή, ἀποστέλλοντας κάποια χρήματα γιὰ τὴν ἀνοι-